

16. YÜZYILDA OVACIK: İDARİ YAPI, YERLEŞİM, NÜFUS VE EKONOMİ

ZÜLFİYE KOÇAK*

Günümüzde Tunceli iline bağlı bir ilçe olan Ovacık, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde, il merkezine 65 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kuzeyinde Erzincan, doğusunda Pülümür ve merkez ilçe, güneyinde Hozat, batısında Erzincan ili ve Çemişgezek ilçesiyle çevrili Ovacık, yaklaşık 1.538 km²lik bir alanı kapsamaktadır. Adını Tunceli'nin tek ovası niteliğindeki Ovacık (Pulur) düzlüğünden aldığı söylenmektedir. Pulur düzlüğü 1.250-1.300 m. rakımında Munzur Dağları'nın güneyinde yer almakta ve Munzur Suyu¹ tarafından ikiye ayrılmaktadır.

Kaletepe ve Efkârtepe'de yapılan arkeolojik çalışmalar, bu bölgedeki yerleşimlerin Demir Çağı'nda başladığına dair veriler ortaya koymaktadır.² Ba-

---

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: orcid.org/0000-0002-1352-9849 E-posta: zkocak@beu.edu.tr.

¹ Evliya Çelebi, nehrin Munzur Baba dağlarından doğup Murat Nehri'ne karıştığını, yılda kırk gün acı kırk gün tatlı aktığını ve balığının çok lezzetli olduğunu aktarır. Ayrıca balık avcılarının balığı Munzur Baba Ziyareti'nden aşağıda avladıklarını, ziyaret yanında avlanan balıkların pişmediğini ve nehrin su kaynağının kuzeyinde Munzur Baba'nın diktiği bir siyah ağaç olduğunu, bu ağacı kesenlerin acı çektiklerinden bahseder. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfâ-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, haz. Şh Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Cilt- 1. Kitap, YKY, İstanbul 1999, s. 307.

² İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları/Keban Project 1969 Activities*, ODTÜ Keban Projesi, Ankara 1971,

tıda Fırat nehri, güneyde Murat nehri, kuzeyde Munzur dağları, doğuda Karaboğa dağları ile çevrili ve Osmanlı klasik döneminde *Çemişgezek Ülkası* olarak anılır. Ovacık'ın da içinde bulunduğu bölge, tarihi süreç içerisinde sırasıyla Hurriler, Hititliler, Asurlular, Urartulular, Medler, Persler, Romalılar, Sasaniler ve Bizanslıların hâkimiyetinde kalmış³, 9. yüzyılda Müslüman Araplar bölgeye hâkim olmuşlarsa da bu hâkimiyet 10. yüzyılda tekrar Bizans'a geçmişti.⁴

Malazgirt zaferinden sonra Bizans'ın çöküşünden yararlanan Ermeni asıllı Philaretos (Filaret), Fırat bölgesine hâkim olmuş ve hâkimiyetini Türklerle dostluk kurarak sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tan çekindiği için de Melikşah'a yanaşmış ve İslâm dinini kabul etmişti. Hem bu durum hem de Filaret prensliğinin doğu ve güneydeki Türk-İslâm devletleriyle münasebetleri kesmesi, Süleyman Şah'ın Şark seferine karar vermesine neden olmuştu. Sefer sırasında topraklarını kaybeden Filaret, kısa süre sonra Maraş'ta ölünce prensliği tarih sahnesinden silinmişti.⁵

Filaret'ten sonra Fırat bölgesine Çubukoğulları sahip olmuşlarsa da 1113 yılında Artuklu Belek Gazi bu duruma son vermişti. Belek Gazi'nin Mengüceklilere ait yerlere el uzatması bölgede uzun süre devam edecek

---

s. 13-16; İ. Kılıç Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları 1971", *Keban Baraj Projesi 1971 Çalışmaları/Keban Project 1971 Activities*, ODTÜ Keban Projesi, Ankara 1974, s. 1-5; Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Zübeyir Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-1970/Keban Project Pulur Excavations 1968-1970*, ODTÜ Keban Projesi, Ankara 1976.

³ Mack Chahin, *The Kingdom of Armenia*, Dorset Press, New York 1991, s. 211; W.W. Tarn, "Chapter I-Persia, from Xerxes to Alexander" *Cambridge Ancient History VI*, (Ed. B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock), Cambridge University Press, 1933, s. 1-24; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi* (çev. Sosi Dolanoğlu), Aras, İstanbul 2006, s. 112; Turgut Yiğit, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuva Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (1995), s. 233-251; Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Dönemi'nde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul 1996, s. 74 vd.; Serkan Erdoğan, *Tunceli-Mazgird/Kaleköy Kalesi*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi SBE YLT), Van 2007, s. 22-23, 27, 32; Kemalettin Köroğlu, "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarları'nın Kökeni" *Arkeoloji ve Sanat*, 127 (2008), s. 21-38; Serkan Erdoğan, "Urartu Egemenliğinin Yukarı Fırat Bölgesi'ndeki Tarihsel Gelişimi", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 /5 (Güz 2014), s. 7-36.

⁴ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s. 7-12.

⁵ Osman Turan, *Seçukluklar Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 68-71.

Mengüceklü-Artuklu mücadelesine neden olmuştu. Bu süreçte Ovacık'ın da içinde bulunduğu yerler, Mengücekliler ve Artuklular arasında sık sık el değiştirmiş ancak sonuçta Artukluların hâkimiyetinde kalmıştı.⁶ Artuklu hâkimiyeti, Anadolu Selçuklularının 1226 yılında Çemişgezek kalesini almalarına kadar devam etmişti.⁷

Selçuklulardan sonra I. Selim devrine kadar bölgeye Saltuklular hâkim olmuştu.⁸ Bitlis hâkimi Şeref bin Şemseddin (ö. 1601), *Şerefnâme* adlı eserinde Çemişgezek beylerinin kendi soylarını Abbasi halifelerinin çocuklarından Melkiş'e dayandırmalarına karşı çıkar ve onların Selçuklu saltanatının kollarından olup 1202 yılında bağımsız olmak istediğinde Selçuklu Sultanı tarafından öldürülen Melikşah bin Muhammed'in soyundan gelen Saltuklardan olduğunu iddia eder. Şerefhan, Melikşah isminin Kürtçede Melkiş şeklini aldığını ve Çemişgezek beylerinin adlarının Arap ve Kürt adları olmadığını, Saltuklu soyundan gelen başka bir Melkiş'in bölgede 32 kale ile 16 nahiyeyi aldığını, Melkişilerden bir kolun İran'a gittiğini ve bunlardan bazılarının Şah'ın muhafızlarından olduğu bilgisini de verir. Şerefhan ayrıca Melkişilerin hâkimiyetinde olan toprakların Kürdistan adıyla tanındığını, Kürdistan sözcüğünün Kürtler arasında Çemişgezek vilayetini belirtmek için kullanıldığı da ifade eder.⁹

Çemişgezek beylerinin bölgeyi 1422 yılına kadar ellerinde tuttıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu tarihte Karakoyunlu hükümdarı İskender, Tebriz'den Sökmen-âbâd'a gittiğinde yanında Akkoyunlu hükümdarı Kara-

⁶ M.H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi, 1944, s. 125 vd.; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi, İstanbul 1998, s. 151-155.

⁷ Faruk Sümer, "Keykubad I", *DİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 358; Osman Turan, "Keykubad I", *İA*, c. 6, İstanbul 1977, s. 650; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 348-349.

⁸ Saltukluların bölgeye Anadolu Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah'ın 1202 yılında Saltuklu Beyi Melikşah'ı hapsedtirip hanedanlığına son vermesinin ardından ya da Köseadağ Savaşı'ndan sonra geldikleri ifade edilmiştir. Bkz. Selim Kaya, "Süleyman Şah II", *DİA*, c. 38, İstanbul 2010, s. 107; Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 55.

⁹ Şerefhan Bitlisi, *Şerefnâme*, c. I, (çev. Abdullah Yeğin), Nûbihar, İstanbul 2014, s. 209-210. Şerefhan'ın 16. yy öncesine dair verdiği bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Dolayısıyla Çemişgezek beylerinin soyları hakkında aktardığı bu bilgilere de ihtiyatlı yaklaşmak gereklidir. Ayrıntı için bkz. Mustafa Dehqan, Vural Genç, "Mirlivâ of Malâtya: A Correction of Sharaf Khân's Statement Concerning his Father", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 169/1 (2019), pp. 235-238.

Yüyük tarafından ülkesinden kovulan Çemişgezek hâkimi Emir Yelman'ın oğlu Şeyh Hasan bulunmaktaydı.¹⁰ Önce Cihangir Mirza'ya tabi olup onun 1452 yılında Karakoyunlu Cihan Şah ile anlaşmasının ardından bağımsız hareket eden Akkoyunlu Uzun Hasan, Çemişgezek hâkimi Şeyh Hasan'ı kendisine tabi kılmıştı.¹¹ Şerephan ise Uzun Hasan'ın Karakoyunlularla dost olanları ortadan kaldırmaya karar verdiğinde en büyük aşiretlerinden olan Harbendeluları, Çemişgezek taraflarına gönderdiğini ve bu aşiretin bölgeyi Şeyh Hasan'dan aldığını yazmaktadır.¹² Fakat Uzun Hasan'ın, Şeyh Hasan ile iyi ilişkiler kurduğu 1460 yılında Yassı Çemen'e giden Osmanlı padişahına, validesiyle birlikte onu elçi göndermesinden anlaşılmaktadır.¹³

Şeyh Hasan'dan sonra Çemişgezek beyliğinin başına Söhrab Bey, daha sonra da Hacı Rüstem Bey geçmişti. Rüstem Bey zamanında Şah İsmail, Diyarbakir ve Elbistan'a kadar giderek Akkoyunlu bakiyelerini ortadan kaldırmıştı. Bu süreçte Rüstem Bey, Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği Nur Ali Halife'ye ülkesini teslim ederek Tebriz'e gitmişti.¹⁴ Şah İsmail, itaat eden beyleri tutuklama dışında onları yurtlarından uzaklaştırıp İran içlerine çekmek ve yerlerine daha itaatkâr beyler atamak ya da evlilik yoluyla akrabalık kurmak gibi çok yönlü bir siyaset izlemişti. Bu siyaset gereği Çemişgezek taraflarını Nur Ali Halife'nin yönetimine vermişti.¹⁵ Nur Ali Halife'nin şiddet yanlısı uygulamalarından bıkan halk, ayaklanmış ve o sırada Rüstem Bey'e haber göndererek gelip ayaklanmanın başına geçmesini istemişti. Fakat bu sırada Rüstem Bey, Çaldıran'da Sultan I. Selim'e karşı sava-

¹⁰ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, I, TTK, Ankara 1967, s. 124; M. Halil Yinanç, toprakları elinden alınan Çemişgezek beyinin Pir Hüseyin Bey olduğunu yazmaktadır. Bkz. M. Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, c. 1, İstanbul 1977, s. 258; Ahmet Toksoy, "Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *TÜBAR-XXXV* (2014-Bahar), s. 248; Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, s. 436.

¹¹ Faruk Sümer, "Uzun Hasan", *DİA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 262.

¹² Şerephan ayrıca Şeyh Hasan'ın yiğit, cesur, asil ve cömert birisi olduğunu, ergenlik çağına geldiğinde gece-gündüz gasbedilmiş hakkını nasıl geri alacağını ve miras kalmış ülkesinden düşmanları nasıl kovacağını düşünmeye başladığını ve daha sonra etrafına topladığı kişilerle bunu başardığından bahseder. Bkz. Şerephan Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 211.

¹³ V. Minorsky, "Uzun Hasan", *İA*, c. 13, İstanbul 1986, s. 92.

¹⁴ Şerephan Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 211.

¹⁵ Vural Genç, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihiçi İdris-i Bidlîsî*, TTK, Ankara 2019, s. 327.

şah Şah İsmail'in yanındaydı.¹⁶ Şah İsmail'in atadığı yöneticilerin Anadolu'da halka uyguladığı baskıcı tutumlar Çaldıran'dan sonra serbest kalan bölge beylerinin Osmanlı'ya meyletmelerinin en önemli gerekçesiydi.¹⁷

ÇALDIRAN SAVAŞI SONRASI ÇEMİŞGEZEK BEYLERİ

Osmanlı Padişahı I. Selim ile Safevî hükümdarı Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514'te başlayan savaş, Şah İsmail'in Tebriz'e oradan da Dergezin'e çekilmesi ve daha fazla direnemeyen İran ordusunun dağılmasıyla sonuçlanmıştı.¹⁸ I. Selim, savaşta başarıyı pekiştirmek için giriştiği ileri harekât sırasında Kuşçu Çemeni adlı mevzide itaat etmek için gelen Çemişgezek Beyi Hacı Rüstem'i önce hapsedirmiş, iki gün sonra da öldürtmüştü. Zira Hacı Rüstem daha önce Şah İsmail'e itaat etmiş ve Çaldıran'da onun yanında kendisine karşı savaşmıştı.¹⁹ Şerefhan, I. Selim'in Rüstem Bey'i öldürme nedenini I. Mehmed'in Otlukbeli seferi sırasında Kemah üzerine yürüdüğü sırada kale muhafızının kaleyi teslim etme isteğine karşın Rüstem Bey'in bunu engelleyip kaleyi Şah İsmail'e vermesine bağlamaktadır.²⁰

¹⁶ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 211-212.

¹⁷ Genç, *İdris-i Bidlîsî*, s. 327.

¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih IV*, (Sad. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, İstanbul 1979, s. 196; Çaldıran Savaşı'nın ayrıntıları için bkz. İdris-i Bidlîsî, *Selîm Sah-nâme*, (haz. Hicabi Kırılanc), Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 180-187; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih IV*, s. 199-210; Sükrî-i Bitlisi, *Selîm-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmed Gül), İsis, İstanbul 1995, s. 161-182; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine, İstanbul 2011, s. 118-145; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 193-195.

¹⁹ Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 67- 68.

²⁰ "878 (1473-1474) yılında Rum hükümdarı Sultan Muhammed Han istila için Kemah kalesi üzerine yürüdü. Bayındırlı Hasan Bey kendisiyle savaşıp fena bir yenilgiye uğrayınca, kalenin yöneticisi burayı Sultan Muhammed Han'ın adamlarına teslim etmek istemiş, fakat Hacı Rüstem buna engel olmuş ve burayı uzun zaman elinde tutmuş, sonunda Şah İsmail'e vermişti. Bayındırlı Ferruhsah Bey bu fırsattan yararlanarak bu meselenin detaylarını hilafet tahtına arz etti ve şöyle dedi: Hacı Rüstem Bey kaleyi büyük atanıza teslim etmekte ciddi bir gevşeklik gösterdi. Oysa Şah İsmail'in adamlarına mücadelesiz ve çatışmasız olarak teslim etti. Bu mesele, Sultan'ın gönlünde kötü bir etki bıraktı; Hacı Rüstem Bey'i görür görmez ceza ve intikam olarak derhal öldürülmesini emretti", bkz. Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 212.

Çaldıran zaferinden sonra Şah İsmail'in etkisiyle Anadolu'da meydana gelen olaylar nispeten sona ermişse de I. Selim, Doğu sınırının güvenliğini tam olarak sağlamak istiyordu.²¹ Bu amaçla uzun süre Akkoyunlu hizmetinde bulunan, İran ve Kürdistan ahvaline hâkim İdris-i Bidlîsî'yi, bölgedeki Kürt beylerini Osmanlı tarafına meylettirmeye ikna için Urmiye ve Uşneviye'den başlayarak Diyarbekir ve Malatya'ya kadar bütün Kürt belgelerine gitmekle görevlendirdi.²² Bu arada Hacı Rüstem'in oğlu Pir Hüseyin Bey, Mısır Memluklerine sığınmak üzere yoldayken Malatya Valisi Mamay'ın tavsiyesi üzerine Amasya'da bulunan I. Selim'in huzuruna çıkarak bağlılığını bildirmişti. I. Selim de babasını, kardeşini ve Melkişi aşireti reislerinden 40 kişiyi öldürmesine rağmen otağına gelme cesareti gösteren Pir Hüseyin Bey'in bu hareketine hayran kalmış ve ona ataları zamanından beri yürüklükte bulunan usul gereğince Çemişgezek Beyliğini vermişti.²³ I. Selim bunun yanı sıra eski mîrâhuru Akkoyunlu Bıyıklı Mehmed Paşa'yı da Çemişgezek'in Safevîlerden alınması için görevlendirmişti. Bıyıklı Mehmed Paşa, Nur Ali Halife'yi Ovacık yöresindeki Tekir yaylağında Haziran 1515'te ağır yenilgiye uğratmıştı.²⁴ Şerefhan ise Pir Hüseyin Bey'in işi aceleye getirip Bıyıklı Mehmed Paşa'yı beklemeden Nur Ali Halife'yi yendiğini ve başını keserek öldürdüğünü aktarmaktadır.²⁵

I. Selim'in doğu siyasetinde Diyarbekir'in alınması önemli bir yere sahipti. Zira buranın alınması bir nevi Osmanlı idaresinin bölgede temini anlamına geliyordu. Bu amaçla Koçhisar şehri yakınlarında Dede Kargın ova-

²¹ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 145-147.

²² Hoca Sadettin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 246.

²³ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 213-214; Hoca Sadettin, *Tâcü't-tevârîh*, IV, s. 230-231; Emecen, *Yavuz*, s. 164.

²⁴ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999, s. 39.

²⁵ "Pir Hüseyin Bey işi aceleye getirdi... aşiretlerden taraftarlar toplayarak henüz Muhammed Paşa'nın ordusu gelmeden vilayetini gasbedenlerin üzerine yürüdü. Takır yaylağı denilen yerde Nur Ali Halife'yle şiddetli bir savaşa girişti. Kanlı bir çarpışmadan ve şiddetli bir çarpışmadan sonra, çarpışmalar Kızılbaşların yenilgisiyle ve Kürt kahramanlarının zaferiyle sonuçlandı. Nur Ali Halife başı kesilerek öldürüldü. Böylece Pir Hüseyin, vatan gülistanını Kızılbaş dikenlerinden temizledi. Ülkenin tek hükümdarı ve bağımsız beyi haline geldi. Tam 30 yıl ülkeyi yönettikten sonra Allah'ın rahmetine kavuştu.", bkz. Ş. Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 214.

sında Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kumanda ettiği Osmanlı ordusunun sol kanadında Pir Hüseyin Bey de yer almış ve Ustaclu Karahan'ın kumanda ettiği Safevî ordusuna karşı başarılı bir şekilde savaşmıştı.²⁶ Nihayetinde 1515 Eylül ortasında Diyarbekir'in fethi tamamlanmış, bu haber I. Selim'e 22 Ekim 1515'te ulaşmıştı.²⁷ Bundan on üç gün sonra da Diyarbekir Beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed Paşa atanmıştı. 19 Kasım 1515'te ise Küçük Ahmed, Diyarbekir'e gönderilen biri beylerbeyi, yirmi ikisi sancakbeyi beratı ve istimâletnamelerden oluşan otuz tuğralı kâğıdı Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdris-i Bidlîsî'ye ulaştırmak üzere harekete geçmişti.²⁸

Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdris-i Bidlîsî, Diyarbekir beylerbeyliğine bağlı olacak sancakların ilk idarî statülerini belirledi. Bu uygulamada Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgeler, yıllardır devam eden yönetim gelenekleri etnik, sosyal, iktisadi ve aşiret yapıları göz önüne alınarak sancaklara ayrıldı ve sancaklar Kürt aşiret beylerine kayd-ı hayat şartıyla bırakıldı. Buralarda timar sisteminin uygulanacağı alanlar ise klasik Osmanlı sancağı şeklinde teşkilatlandırıldı. Bu iki sancak türü Diyarbekir vilâyetine bağlandı ve bütün sorumluluk Diyarbekir beylerbeyine verildi.²⁹ Çemişgezek bu düzenlemede yurtluk-ocaklık statüsü ile Pir Hüseyin Bey ve oğullarına bırakılarak timar sistemine dahil edildi. Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdris-i Bidlîsî tarafından oluşturulan sistemin listelerinin yer aldığı ilk belge TSMA. d. 9772 numaralı defterde kayıtlıdır.³⁰ Burada Çemişgezek *Cemaat-i Kürdan*

²⁶ İdris-i Bidlîsî, *Selîm Sah-nâme*, s. 279-280.

²⁷ Haydar Çelebi Ruznâmesi, Ferîdun Bey, *Münşecâtü's-Selâtin* (içinde), c. I, İstanbul 1274, s. 470.

²⁸ Haydar Çelebi Ruznâmesi, (Münşecâtü's-Selâtin içinde), s. 470-471; Diyarbekir Beglerbegliği Mehmed Beg'e virilüb Âmid-i mahrûse taht oldu. Ve Diyarbekir'den yigirmi üç pâre sancak virildi. Bkz. Ali Sarıkaya, Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014, s. 133-134.

²⁹ Murat Alanoğlu, Erken Modern Dönem Osmanlı Taşrasında Farklılıkların Yönetimi Pa-lu Hükûmeti 1515-1850, Sonçağ Akademisi, Ankara 2022, s. 77-78.

³⁰ Defterin düzenlenme tarihi ile ilgili tartışmalar için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İ.Ü.İ.F.M.*, Cilt: 15, No: 14, (Ekim 1953-Temmuz 1954), İstanbul 1955, s. 303; Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 23 (İstanbul 1969), s. 26; Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İ*

başlığında ilk sırada kayıtlıdır.³¹ Sancakbeyi Hüseyin Bey'in hasılat kısmı ise bu tür sancaklarda tahrir yapılmaması ve gelirlerin sancakbeyi tarafından toplanması nedeniyle boştur. I. Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında hazırlanmış düşünülen bir kanunname mecmuasında Çemişgezek, *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir* olarak yazılan 12 klasik Osmanlı livâsı içerisinde ikinci sıradadır. Sancakbeyi Hüseyin Bey 1.700.000 akçe hâs tasarruf etmektedir.³² 1526-27 yıllarına ait idari bir düzenleme TSMA. d. 10057 numaralı defterde bulunmaktadır. Çemişgezek bu defterde klasik sancak olmaktan çıkarılmış ve 18 sancaktan oluşan *Ümerâ-i Kürdistan* kısmına *Eyâlet-i Çemişgezek* şeklinde yedinci sırada kaydedilmiştir.³³ Aynı tarihli başka bir defterde ise *Vilâyet-i Kürdistan*'da bulunan 16 eyâlet arasında altıncı sırada *Eyâlet-i Çemişgezek* olarak yazılmıştır.³⁴ Bu idari taksimat kayıtlarıyla aynı tarihlere denk gelen Diyarbekir vilâyeti icmal tahrir defterinde Çemişgezek, *Vilayet-i Kürdistan* bünyesinde yazılmış ve tahrire tabi tutulmuştu.³⁵ 1545 yılına ait bir mühimme kaydında ise *Vilâyet-i Diyarbekir* kısmında Ülka-i Çemişgezek iki kısım olarak kaydedilmişti.³⁶ Önceki listelerde Kürdistan statüsünde yazılan Çemişgezek, klasik Osmanlı sancağı haline getirilmiş ve birinin yönetimi Ferruhşad Bey'e, diğerinin yönetimi ise Rüstem Bey'e verilmişti. Bu değişikliğin nedeni Pir Hüseyin Bey'in ölümüydü.

İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1978, s. 59; Bilgin Aydın-Rifat Günelan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), s. 34; Orhan Kılıç, "Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler", *Yavuz Sultan Selim Dönemi Bursa*, (Ed. Nilüfer Alkan Günay), Osmangazi Belediyesi, Bursa 2018, s. 204; Alanoğlu, *Palu Hükümeti*, s. 79.

³¹ TSMA. d. 9772, s. 4a-5a.

³² Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Kanunnâme Mecmuası, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969, vr. 121a.

³³ TSMA. d. 10057.

³⁴ TSMA. d. 5246.

³⁵ BOA, TD, No: 998; Orhan Kılıç defterin 1525-1526 tarihlerini kapsadığını ileri sürmektedir. Bkz. Orhan Kılıç, "Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, Cilt: I, TTK, Ankara 2014, s. 184.

³⁶ TSMA e. 12321 Numaralı Mühimme Defteri, vr. 84a-85a; Bu defter Halil Sahillioğlu tarafından yayımlanmıştır. *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (Haz. Halil Sahillioğlu), İRCİCA, İstanbul 2002.

Tevcihât listelerinde *eyâlet* diye ifade edilen idari birimler, beylerbeylik ve vilâyete eşdeğer değillerdi. Eyalet olarak yazılanların başındaki kişiler, *bey* unvanı ile anılıp sadece kendi sancak bölgelerindeki idari işlerden sorumluydu. Dolayısıyla bu listelerde yer alan sancaklar daha sonra *hükümet* veya *yurtluk-ocaklık* tabiri ile anılacak ve hükümet sancakların başındaki beyler de *hâkim* olarak zikredilecekti.³⁷

1526 yılına kadar yaşadığı bilinen Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra geride kalan 16 erkek çocuğu, aralarında anlaşımadıkları için babalarına *yurtluk-ocaklık* verilen Çemişgezek dört kısıma ayrılmış, üçü Pir Hüseyin Bey'in oğullarına sancak olarak tevcih edilmiş, Çemişgezek ise merkez olmak şartıyla birkaç nahiyeyle birleştirilerek klasik sancak haline getirilmişti.³⁸ Bu nahiyelerden biri de Ovacık idi. Nitekim Diyarbekir beylerbeyliğinde 1518, 1523, 1541 ve 1566 yıllarında yapılan tahrirlerde Ovacık; *tâbî-i livâ-i Çemişgezek*, *an-vilayet-i Çemişgezek* ya da *der-livâ-i Çemişgezek* şeklinde kayıtlıdır.

Tahrir, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ifade etmektedir. Osmanlı devleti, sınırlarına dahil ettiği bölgelerde yaptırdığı tahrirlerle; halkın oturduğu yerler ile onların işlerinin bütün özelliklerinden, mallarından ve ürünlerinin kaynaklarından haberdar olmuştu. Tahrir sonucunda hazırlanan defterlere şehir, kasaba, köy, mezra, yaylak-kışlak mahalleleri ile buralarda yaşayanların kaydedilmesi, alınan vergi gelirlerinin yazılması şehir tarihi çalışmalarında temel başvuru kaynağı olmalarını zorunlu kılmıştır.³⁹

Tahrir defterlerinin verdiği bilgiler, Ovacık nahiyesinin 16. yüzyıldaki yapısını ortaya koymada birtakım ipuçları vermektedir. Bu defterlerden

³⁷ Kılıç, "Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", s. 183-184.

³⁸ Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 37.

³⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, (Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli), TTK, Ankara 1988, s. 3; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul 1991, s. 145-146; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014, s. 19.

ilki 1518 yılına ait olup İstanbul Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde TTD. d. 64 numarada,⁴⁰ ikincisi 1523 yılına ait olup yine aynı arşivde TD 998 numarada,⁴¹ üçüncüsü ise 1541 yılına ait olup Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde TKGM d. 00052 numarada kayıtlıdır.⁴² 1541 tarihli bir diğer defter İstanbul Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde TTD. d. 213 numarada kayıtlı olup TKGM d. 00052 numaralı defterin diğer nüshası olduğu düşünülmektedir.⁴³ Ovacık'a dair son defter ise 1566 yılına ait olup Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde TKGM d. 00051 numarada kayıtlıdır.⁴⁴ Bu tahrir defterlerindeki verilere göre 16. yüzyılda Ovacık'ın nüfus ve yerleşme ile iktisadi yapısı ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

OSMANLI İDARİ YAPISINDA NAHIYE

Osmanlı idari yapısında nahiye bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade etmektedir. Osmanlı taşra teşkilatında livâ (sancak) adıyla bilinen askeri ve idari birimlerin alt bölümünü ifade etmesi, 15. yüzyılda başlamaktadır. İdari bakımdan bir sancak beyinin yönetiminde bulunan livâlarla bir kadının yetki sahasına giren kazalar, idari ve coğrafi açıdan

⁴⁰ 6 Eylül 1518 tarihinde bitirilen tahrir sonuçlarını ihtiva eden defterde, Ovacık nahiyesine dair bilgiler defterin 790-792 sayfa aralığına kaydedilmiştir. Bkz. TTD. d. 64.

⁴¹ İcmal olarak hazırlanan bu defterde, Ovacık nahiyesine dair bilgiler 172. sayfada Hasha-i Mir-i Livâ-i Çemişgezek başlığı altında Keban nahiyesiyle birlikte kayıtlıdır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından dizin ve tıpkıbasım şeklinde yayınlanmışsa da orijinal hâli tarafımızdan görülmüş ve incelenmiştir. Bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Baş. Yayın Nu: 39, Defteri Hâkânî Dizisi: IV, *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâte-i Diyar-ı Bekr ve 'Arab ve Zül-kâdiriye Defteri (937-1530) I*, Ankara 1998.

⁴² TKGM d 00052; Bu defterin yeni numarası 164 olup bir nüshası İstanbul Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde TTD. d. 213. numarada kayıtlıdır. Tamamen mufassal olarak düzenlenen defter Çemişgezek'e ait olup Ovacık nahiyesine dair kayıtlar 44a ile 47b sayfa aralığında kayıtlıdır.

⁴³ TTD. d. 213. numaralı defterin tamamı Çemişgezek'e aittir. Bu defterde Ovacık nahiyesi 84-89 sayfa aralığında kayıtlıdır. Ancak TKGM d. 00052 numaralı defterle farklı yönleri vardır. Mesela mezraların ve köylerin hepsi 213 numarada yer almamıştır.

⁴⁴ TKGM d. 00051; Mufassal olarak hazırlanan bu defterde Ovacık nahiyesine dair kayıtlar 45a ile 48b sayfa aralığında kayıtlıdır.

içinde muhtelif sayıda köy, mezra ve aşiret gruplarının bulunduğu bölgelere ayrılmakta; bu bölgeler, çoğunlukla nahiye olarak adlandırılmaktaydı. Nahiyeler, en küçük idari üniteler olup esas itibarıyla timar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafi bir bütünlük gösteren bölgelerdi. Bu bakımdan nahiye ve kaza birimleri biri askeri, diğeri hukuki anlamda birbirini tamamlamaktaydı.⁴⁵

Osmanlı döneminde her nahiyenin özel bir adı vardı. Önemli bir kısmı ana yerleşim yerinin ismini alırdı. Bunlara nahiye merkezi yani *nefsî* denirdi. Fakat her nahiyenin muayyen bir merkezi olmayabilirdi. Bu durumda nahiye belirli bir coğrafi ve ekonomik bölgeyi ifade ederdi. 16. yüzyılda Çemişkezek sancağının merkezi olmayan Çatalkale nahiyesiyle Harput sancağına bağlı Uluâbâd, Kuzâbâd ve Hersini nahiyeleri adlarını bölgenin coğrafi özelliğinden almışlardı. Benzer şekilde Ovacık nahiyesinin de bir merkezinin olmaması ismini Ovacık (Pulur) düzlüğünden aldığı fikrini güçlendirmektedir. Nahiyeler, timar sistemi çerçevesinde ortaya çıktıkları için farklı sayıda köy ve mezralara sahiplerdi. Bundan dolayı kapladıkları alanların genişliği de ekseriyetle köy ve mezra sayısına göre değişebilmekteydi.⁴⁶

Askeri birim olarak nahiyelerin başında timarlı sipahilerden bir serasker bulunur, bu kişi sefer sırasında nahiyelerdeki sipahileri toplayarak sancakbeyinin bayrağı altında sefere giderdi. Nahiyeler oluşturulurken sipahilerin kolayca toplanabileceği köylerden oluşmasına dikkat edilirdi. Adli yönden ise umumiyetle, kaza kadılarına tâbi nâibler tarafından yönetilirdi. Bu nâibler, dava dinlemede ve sicil tanzim etmede, kadıların hemen hemen bütün yetkilerine sahiplerdi. Ayrıca dirlik sahipleriyle raiyyetler arasındaki münasebetleri de kontrol ederlerdi. Ancak kadılar üst mahkeme olduklarından gerektiği durumlarda nâibin kararlarını bozabilmelerine karşın nâiblerin teftişini yalnızca emir ve sancakbeylerinin nezaretinde yapabilirlerdi.⁴⁷

---

⁴⁵ Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, c. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, s. 37; İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, c. 32, TDV, İstanbul 2006, s. 306.

⁴⁶ Şahin, “Nahiye”, s. 306.

⁴⁷ Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti”, *Bellekten*, XIII/51 (1949), s. 542; Dündar Aydın, *Erzurum*

16. yüzyılda nahiyeler idari, askeri ve coğrafi fonksiyonları itibarıyla Osmanlı taşra teşkilatında daha belirgin ve daha hiyerarşik yapılanmaya dahillerdi. Fakat Çemişgezek'e ait tahrir defterleri timar sistemini ortaya koymak amacıyla hazırlandıkları için kaza birimini değil, nahiyeyi esas almışlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda nahiyeler, timar sisteminin önemini kaybetmesiyle kazaların alt birimi olarak ön plana çıkacaklardı.

OVACIK NAHIYESİ VE NÜFUS

Ovacık, Osmanlı idaresine geçtikten sonra Çemişgezek sancağına bağlı bir nahije statüsü ile idare edilmişti. Nahije kuzeyde Munzur dağları, kuzeydoğuda Kernik, kuzeybatıda Poşadı, güneyde Çatalkale, güneydoğuda Havik ve güneybatıda da Sebtoros nahiyeleriyle çevriliydi. Tunceli-Erzincan ve Munzur-Yılan dağları arasında kalan oldukça dağlık bir coğrafyaya sahip Ovacık nahiyesi, etrafında dağınık vaziyette bulunan köylerden ve çoğu kez yüksekliği 3.000 metreyi bulan dağlardan oluşmaktaydı. Nahije ve köylerin iskân coğrafyası, dağ ve tepeler boyunca yayılan küçük vadilerde ve Munzur dağlarının güneyinde meydana gelmiş bir çöküntü ova özelliği taşıyan Pulur düzlüğünde kurulmuştu. Munzur nehri nahije yerleşimlerinin kuruluşunda belirgin bir etken durumundadır.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Çemişgezek livâsı 1518, 1523, 1541 ve 1566 yıllarında tahrir tabi tutuldu. Tahrirler sırasında hazırlanan defterlere; sancak, nahije, köy, mezra, yaylak/kışlak yerleşimlerinde meskûn olanlar ve bunlardan alınan vergi miktarları yazılmıştı. Böylece merkezi hükümet, halkın oturduğu yerler ile onların yaptığı işlerin bütün özelliklerinden, malları ve ürünlerinin kaynaklarından haberdar olabiliyordu.⁴⁸ 1518 yılında Ovacık, yukarıda tarihsel süreci ayrıntılı anlatılan Çemişgezek livâsına bağlı bir nahije konumundaydı. Bu durum defterde *Nâhiye-i Ovacık nâm tâbî'-i livâ-i Çemişgezek* şeklinde ifade edilmişti.

Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566), Ankara 1998, s. 221.

⁴⁸ Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, s. 3; Emecen, "Osmanlı Tahrir Defterleri", s. 145-146; Afyoncu, *Osmanlı Defterhânc-i Âmire*, s. 19.

Tablo 1. 1518 Yılı Kayıtlarına Göre Ovacık Köyleri ve Hane Sayıları

No	Köy	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Petros ⁴⁹	M	3	1
2	Burnak	M	9	1
3	Kızık	M	7	1
4	Pardi	M	13	-
5	Kedük ⁵⁰	M	3	-
6	Huvaçor	M	23	2
7	Ağdad	M	25	2
8	Kozluca	M	10	-
9	Arizmirek	GM	11	2
10	Pulur	M	15	-
11	Çaykırı ⁵¹	GM	15	2
12	Zirenik	M	12	1
13	Ahur	M	7	1
14	Ada	M	4	-
Köy: 14			157	13

1518 yılında Ovacık nahiyesi, 14 köyden meydana gelen bir yerleşim yeri idi. Tahrir defterlerinde *karye* olarak kaydedilen köyler, kendilerini çevreleyen alanlarla birlikte değerlendirilen iskân yerleridir. Ekseriyetle her köy açıkça belirlenmiş bir araziye sahiptir. 1518 yılında Ovacık'taki köylerin 12'sinde Müslüman, 2'sinde Hristiyanlar yaşamaktaydı. Bütün yerleşimlerde 131'i Müslüman, 26'sı Hristiyan olmak üzere toplam 157 hane ve 9'u Müslüman, 4'ü Hristiyan olmak üzere toplam 13 mücerred (bekâr) kayıtlara geçmişti. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Ovacık nahiyesine bağlı köyler, hane bakımından düşük nüfus barındırmaktaydı. Köylerin en büyüğü 25 hane ve 2 mücerredin yaşadığı Ağdad idi. Ağdad'ı Huvaçor, Çaykırı, Pulur, Pardi, Zirenik, Arizmirek, Kozluca, Burnak, Kızık-Ahur, Ada, Petros ve Kedük takip etmekteydi.

Tahrir defterleri, vergilendirilebilir erkek nüfusu tespit etmek amacıyla hazırlandıkları için bu defterlerden yerleşimlerin nüfuslarını kesin olarak

⁴⁹ 1523, 1541 ve 1566 tarihli defterlerde bu köy adı Torosi şeklinde geçmektedir.

⁵⁰ 1523 tarihli tahrirde Kendi, 1541 ve 1566 tarihli tahrirlerde ise Kedek olarak yazılmıştır.

⁵¹ Bu köy 1523 tarihli defterde Çatari, 1541 tarihli defterde Çaykırı, 1566 tarihli defterde Çapkırı olarak kayıtlıdır.

tespit edemiyoruz. Nitekim defterlerde vergi esaslı mali bir terim olarak geçen hanenin gerçekte kaç kişiden meydana geldiği tartışmalı bir konudur. Ömer Lütfü Barkan, bir haneyi 5 kişi kabul etmiş fakat bunun ilmi usullere dayanmadığını, bu rakamın bölgeye, sosyal yapıya ve aileye göre farklılık gösterebileceğini söylemiştir.⁵² Diğer araştırmacılardan Nejat Göyünç bir haneyi 5,⁵³ Mehdi İlhan 5,5 kişi kabul ederken⁵⁴ Suraiya Faroqhi, katsayı kullanmaksızın doğrudan vergi nüfusunu temel almakta,⁵⁵ Mehmet Öz ise önceliğin defter esaslı bütün nüfus kategorilerinin hesaplanmasına verilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁶ Mehmet Ali Ünal, Çemişgezek sancağı için bölgenin özelliklerini ve yıllara göre nüfus artış hızını göz önüne alarak bir haneyi 7 kişi kabul etmiştir.⁵⁷ Biz de bu çalışmada 7 sayısını esas aldık. Hane sayıları yediyle çarpılıp mücerredler eklendiğinde 1518 yılında Ovacık nahiyesinde 926'sı Müslüman ve 186'sı Hristiyan olmak üzere yaklaşık 1.112 kişi yaşamıştı. Bir başka ifadeyle nüfusun %83'ü Müslüman, %17'si Hristiyan'dı. Köylerden Huvaçor, Ağdad, Zirenik ve Ahur'da kayıtlara geçen dört muâf,⁵⁸ askerlik ile vergiden imtina edenler ve konar-göçer toplulukların tespitindeki aksamaları da dikkate aldığımızda,⁵⁹ Ovacık nahiyesindeki nüfusun, tespit edilen rakamdan bir miktar fazla olduğunu söylemek

⁵² Ö. Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 12.

⁵³ Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (Mart 1979), s. 332.

⁵⁴ M. Mehdi İlhan, "On altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, LIV/209 (Nisan 1990), s. 217.

⁵⁵ Suraiya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I/1 (1979), s. 39.

⁵⁶ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XII (1991), s. 438.

⁵⁷ Ünal, Çemişgezek Sancağı, s. 71.

⁵⁸ Muaf olarak kaydedilenler Ağdad köyünden Mevlâna Hasan, Zirenik'ten Baba Derviş, Ahur'dan Şah Emir ve Huvaçor'dan Sevindik idi. Muâflar arasında yalnızca Huvaçor köyünde yarım çiftlik tasarruf eden Sevindik adlı imam hâne hesabına dâhil edilmemiştir. Bkz. TTD. d. 64, s. 791.

⁵⁹ Z. Koçak-H. Taşkıran, "Adilcevaz Kazasının İlk Nüfus Sayımı (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları D.*, 3/4, 2014, s. 734; Koçak-Taşkıran, "2793 Numaralı Ahlat Kazası Müslim Nüfus Defteri (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836)'nin Tanıtım ve Değerlendirmesi", *Tarih Okulu D.*, 7/XVII (Mart 2014), s. 439.

mümkündür. Aynı tarihlerde Sağman nahiyesinde 3.342,⁶⁰ Mazgird nahiyesinde 4.844,⁶¹ Kız-uçan nahiyesinde 196, Gürzelik nahiyesinde 753,⁶² Arapgir kaza merkezinde ise 1.372 kişi yaşamıştı.⁶³

1518 yılında Ovacık nahiyesine bağlı köylerin hiçbirinde etnik kimliğe dair herhangi bir açıklama yer almazken Petros, Kedük, Pulur, Zirenik ve Ahur köylerinin Müslüman olduğu *İslâmiyye* ibaresiyle belirtilmişti.

Tablo 2. 1523 Yılı Kayıtlarına Göre Ovacık Köyleri ve Hane Sayıları

No	Köy	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Torosi	-	4	-
2	Burnak	-	8	1
3	Kızık	-	4	-
4	Pardi	-	10	-
5	Kendi	-	3	-
6	Huvaçor	-	22	2
7	Ağdad	-	20	-
8	Kozluca	-	8	1
9	Arizmirek	-	10	1
10	Pulur	-	16	-
11	Çatari	-	18	-
12	Zirenik	-	9	5
13	Ahur	-	6	-
14	Ada	-	4	-
Köy: 14			142	10

1523 yılında düzenlendiği düşünülen defterde Ovacık nahiyesi, Keban nahiyesiyle birlikte Çemişgezek mir-î livasına hâs olarak yazılmıştı. Keban ve Ovacık nahiyeleri toplam 20 köyden meydana gelmişti. 1518 yılı kayıtlarında geçen 14 köyün hepsi bu listede de yer almıştı. Geri kalan 6 köy de Keban nahiyesine aitti. Nitekim Keban nahiyesi 1518 yılında da 6

⁶⁰ Zülfiye Koçak, “XVI. Yüzyılda Sağman Nahiyesi”, *Dersim/Tunceli Tarihi Araştırmaları*, (Ed. Uysal Dıvrak), Kalan, Ankara 2021, s. 104.

⁶¹ Zülfiye Koçak, “16. Yüzyılda Mazgird: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi”, *Mazgirt*, (Der. Şükrü Aslan-Filiz Çelik), Ütopya, Ankara 2021, s. 73.

⁶² Zülfiye Koçak, “Osmanlı Pülümür’ünde (Kız-Uçan) Nüfus ve Yerleşme (1518-1927)”, *Pülümür*, (Der. Şükrü Aslan), Ütopya, Ankara 2016, s. 19-20.

⁶³ Vural Genç, Kim Bu Mülke Kondu Bundan Ezeli Arabgir Yerleşim, Nüfus, Toplumsal Hayat ve Ekonomi (1518-1847), Kerem Aydınlar Vakfı, İstanbul 2020, s. 52.

köyle kayıtlara geçmişti.⁶⁴ 1523 yılında 142 hane ve 10 mücerredin kaydedildiği Ovacık nahiyesinde yaklaşık 1.004 kişi yaşamıştı. Bu tarihte ayrıca Ağdad'da 2, Ahur'da 6, Huvaçor'da 2, Pulur'da 3 ve Zirenik'te 3 olmak üzere toplam 16 muaf kaydedilmişti. Bunları da birer hane kabul ettiğimizde bu tahmini rakam 1.116 kişiye çıkmaktadır. 1523 tarihli defter icmal olarak düzenlendiğinden Ovacık'taki toplam nüfusun dini ve etnik yapısını tespit etmek mümkün olmamıştır. 1518 yılından 1523 yılına kadar geçen beş yıllık zaman zarfında nahiyeye nüfusu çok fazla değişmezken aynı tarihte Sağman'da 3.937,⁶⁵ Mazgird'de 4.671,⁶⁶ Kız-Uçan'da 608, Gürzelik'te 1.799,⁶⁷ Arabgir kaza merkezinde 1.545 kişi yaşamıştı.⁶⁸

Tablo 3. 1541 Yılı Kayıtlarına Göre Ovacık Köyleri ve Hane Sayıları⁶⁹

No	Köy	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Torosi	M	5	3
2	Burnak ⁷⁰	M	13	4
3	Kızık	M	8	2
4	Pardi	M	16	13
5	Kedek	M	3	1
6	Huvaçor	M	23	9
7	Ağdad	M	30	11
8	Kozluca	M	10	5
9	Arizmirek	GM	14	10
10	Pulur	M	19	9
11	Çaykarı	GM	25	17
12	Zirenik ⁷¹	M	13	15
13	Ahur	M	19	7
14	Ada	M	7	3
Köy: 14			205	109

⁶⁴ TTD. d. 64, s. 783; Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 28.

⁶⁵ Koçak, "XVI. Yüzyılda Sağman Nahiyesi", s. 107.

⁶⁶ Koçak, "16. Yüzyılda Mazgird", s. 76.

⁶⁷ Koçak, "Osmanlı Pülümür'ünde Nüfus ve Yerleşme", s. 21-22.

⁶⁸ Genç, *Arabgir*, s. 54.

⁶⁹ Bu tablo 52 numaralı defter esas alınarak hazırlanmıştır. Defterin nüshası olduğu düşünülen 213 numaralı defter ile olan farklılıkları dipnotlarda belirtilmiştir.

⁷⁰ 213 numaralı tahrir defterinde yer almamaktadır.

⁷¹ 213 numaralı tahrir defterinde yer almamaktadır.

1541 yılına gelindiğinde Ovacık'ın köy sayısında herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bu tarihte 14 köy ve 205 hane kayıtlara geçmişti. Ayrıca Pulur köyünde Hüseyin Ali adlı bir nöker⁷² ile Derviş Ali ve led-i Şeyh Hüseyin adlı bir zâviyedâr, Kozluca köyünde Derviş Kanber zâviyedâr ve defterin sonunda *Karye-i Zâviye-i Munzur* olarak kaydedilen bir yerleşimde Şahverdi ve led-i Şeyh Hüseyin zâviyedâr olarak kaydedilmişti. Bunların dışında toprağın verimliliğine göre 60-150 dönüm arasında değişiklik gösteren ve çiftlik olarak adlandırılan bir yerleşim *Çiftlik-i Divâne Sinan* şeklinde kayıtlara geçmişti. Bu kayıtlarda adı geçen kişiler hane hesaplamasına dahil edilmemişlerdi. Bunları da hesaba kattığımızda hane sayısı 210'a çıkmaktadır. Dolayısıyla 1541 yılında Ovacık'ta 1.273'ü Müslüman ve 300'ü Hristiyan olmak üzere yaklaşık 1.573 kişi yaşamıştı. Bir başka ifadeyle nüfusun %81'i Müslüman, %19'u Hristiyan'dı. 1541 yılında en kalabalık köy Ağdad olup onu sırasıyla Çaykarı, Huvaçor, Ahur ve Pulur, Pardi, Arizmirek, Burnak ve Zirenik, Kozluca, Kızık, Ada, Torosi ve Kedek takip etmekteydi. Köyler içerisinde sadece Pardi için *Müslim* yazılmış diğerlerinin dini kimliklerine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

1541'de, Müslüman ve Hristiyan köylerinde hane sayısı artarken yalnızca Kedek köyünde artmamış, sadece bir mücerred eklenmişti. Hane sayısında en fazla artış 13 haneyle Ahur'da yaşanmış, onu 10 haneyle Ağdad, 7 haneyle Çaykarı ve Ada, 6 haneyle Pardi, 5 haneyle Burnak, 4 haneyle Kızık, Zirenik ve Arizmirek, 3 haneyle Pulur, 2 haneyle Kozluca ve 1 haneyle Huvaçor takip etmişti. Hane sayısındaki artışa paralel olarak Ovacık'ta 1523 yılına göre nüfus %40 artmıştı. Bu artışın en önemli nedenlerinden biri doğu sınırında güvenliğin kısmen sağlanmış olmasıydı. Bu tarihlerde yakın nahiyelerinden Sağman'da 5.939,⁷³ Mazgird'de 8.008 kişi yaşamıştı.⁷⁴

1541 yılında Ovacık'ta köy yerleşimleri dışında bir de ziraat yapılan ancak meskûnu olmayan mezralar kayıtlara geçmişti. Bilindiği üzere mezra,

⁷² Yönetici beylerin kapı halkına nöker denirdi. 1541 yılı kayıtlarında Pardi köyünde Hüseyin Nasır adlı kişi nöker yazılmış ancak bu kişi hane sayısına dâhil edilmiştir. Nöker hakkında detaylı bilgi için bkz. Zerrin Günal, "Nöker", *DİA*, c. 33, İstanbul 2007, s. 216-217.

⁷³ Koçak, "XVI. Yüzyılda Sağman Nahiyesi", s. 111.

⁷⁴ Koçak, "16. Yüzyılda Mazgird", s. 79.

Tablo 4. 1541 Yılı Kayıtlarına Göre Ovacık Mezraları⁷⁵

No	Mezra Adı	Kimin Tasarrufunda Olduğu	No	Mezra Adı	Kimin Tasarrufunda Olduğu
1	Bükbaşı	Milli cemaati	14	Karacuk	Titinik nâm karye ahâlisi
2	Kögez	Milli cemaati	15	Derik	Kozlucalu Derviş Kanber
3	Yeminçirtı	Veli Kethüda	16	Kızılviran	Şakaklu cemaati
4	Kurukale	Milli cemaati	17	Kinak Behzadlu	Behzadlu Cemaati
5	Merkuş	Milli cemaati	18	Kinak-ı diğer	Şakaklu cemaati
6	Aşkanlı	Reşolu ⁷⁶ cemaati	19	Kalederesi	Reşolu cemaati
7	Tanıızşe	Kuhipiniklü ve etrafında olan cemaat	20	Beçin-deresi	Şamuslu ⁷⁷
8	Ermin	Kuhipiniklü cemaati	21	Vankük	Taksirlü cemaati
9	Beybükü	Kuhipiniklü cemaati	22	Eğripınar	Şakaklu cemaati
10	Bük-i Hacı Hüsamoğlu	Kuhipiniklü cemaati	23	Ağaçor	Şakaklu cemaati
11	Kiçidere	Kuhipiniklü cemaati	24	Marho	Milli cemaati
12	Uludere	Kuhipiniklü cemaati	25	Karakaya	Karadereli cemaati
13	Müşerref	Kuhipiniklü cemaati	26	Çiftlik-i Divane Sinan	Zemin-i Kirdenik
Toplam: 26					

Osmanlılarda sürekli yerleşim yeri olmayan, ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını ifade eden mali bir terim özelliği kazanmış, şartlara ve bölgelerin coğrafi yapısına göre farklılıklar göstermişti.⁷⁸ Nitekim Ovacık mezralarında da yerleşim olduğunu gösteren haneler kayıtlara geçmemişti. Mezralar, köyler gibi özel birer isimle anılmışlardı. Bu isimlerde dikkat çeken özellik, bazılarının Bükbaşı, Kurukale, Beybükü, Ulu-

⁷⁵ Bu tablo 52 numaralı defter esas alınarak hazırlanmıştır. Defterin nüshası olduğu düşünülen 213 numaralı defter ile olan farklılıkları dipnotlarda belirtilmiştir.

⁷⁶ Bu cemaatin, geç dönem Osmanlı arşiv belgelerinde adına sıklıkla tesadüf edilen ve bugün halen Ovacık ve Çemişgezek mıntıklarında meskûn Resikuşağı-Reskan aşiretiyle bir ilişkisinin olup-olmadığı ihtimal dahilinde düşünülebilir.

⁷⁷ Bu cemaatin, geç dönem Osmanlı arşiv belgelerinde adına sıklıkla tesadüf edilen ve bugün Ovacık ve Çemişgezek mıntıklarında meskûn Samuşağı-Semkan aşiretiyle ilişkili olup-olmadığı ihtimal dahilinde düşünülebilir.

⁷⁸ İlhan Şahin, "Mezraa", *DİA*, c. 29, Ankara 2004, s. 546.

dere, Karabük, Kalederesi, Kızılviran, Eğripınar örneklerinde olduğu gibi birleşik isimle anılmalarıdır. Yine mezarların kale ve viran gibi ifadelerle isimlendirilmeleri bunların geçmişte kale ve köy yerleşimleri olduğu fikrini vermektedir.

1541 tahririnde Ovacık nahiyesine bağlı 25 mezra ve 1 çiftlik kayıtlıdır.⁷⁹ Mezarlar tarım alanı olarak kullanıldığından bazen Karacuk gibi çevre köylerce, bazen Yeminçirtı ve Derik'te olduğu gibi bir kişi, çoğunlukla da yarı göçebe ve konar-göçer cemaatlerce ekilmekteydi. Munzur dağları, Yılan dağları ve Karasakal dağları arasında kalan Ovacık nahiyesinin yüksek rakımlı yaylaları, muhtemelen yaz aylarında konar-göçer cemaatlerin sürülerini otlattığı ve ekinlik olarak kullandığı alanlardı. Tablo 4'e mezarlardan yedisi Kuhpiniklü, beşi Milli, dördü Şakaklı, ikisi Reşolu, biri Taksirlü, biri Behzadlı, biri Şamuslu ve biri de Karadereli cemaati tarafından ziraat edilmişti. Bu cemaatlerden en fazla mezrayı ziraat eden Kuhpiniklü cemaati, Vefaiyye tarikatının kurucusu Tacü'l-Arifin Ebu'l-Vefa Bağdadî el-Kürdî'nin (ö. 1107) müritlerinden Dersim'in Pilvenk köyüne yerleşen Şeyh Dilo Belincan'a ait 11. yüzyıl irşat beratında 42 Kürt aşireti arasında yer almaktadır.⁸⁰ Cemaat daha ziyade Çemişgezek, Malatya, Arapgir ve Rakka taraflarında meskûndü.⁸¹ Beş köyü ziraat eden Milli cemaati ise Çemişgezek, Erzurum, Diyarbekir ve Rakka sancaklarında göçebe bir Ekrâd taifesi olup⁸² bölgenin en büyük aşiretlerindendi. Kimi yerde *Milli*, kimi yerde *Millili*, çoğu yerde de *Ekrâd-ı Millili* şeklinde geçmektedir. Çemişgezek sancağında 1541'de yapılan tahrirde 313 hane ve 207 mücerrede sahipti.⁸³ Dört köyü ziraat eden Şakaklı cemaati günümüzde Çemişgezek, Ovacık, Pertek ve Arapgir çevresinde sakin Şavak aşireti olmalıdır. Bu aşiret de Kuhpiniklü aşireti gibi Şeyh Dilo Belincan'a ait 11. yüzyıl irşat beratındaki

⁷⁹ 213 Numaralı defterde yalnızca Kögez, Kurukale, Merkuş, Karacuk ve Ağaçor mezarları ile Divane Sinan çiftliği kayıtlıdır. Bkz. TTD. d. 213, s. 89.

⁸⁰ Erkan Yar-Erdoğan Yalgın, "Şeyh Dilo Belincân'ın الشيخ دلو بلنجان Şeceresinin Kısa Bir Analizi" *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4 (2014), s. 29-30.

⁸¹ Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 84.

⁸² Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret, İstanbul 1979, s. 109.

⁸³ Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 77; M. Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", *Ondokuz Mayıs Üni. Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI (1991), s. 307.

42 Kürt aşiretinden biriydi. 1541 tahririnde Çemişgezek sancağında 285 hane ve 160 mücerrede sahipti.⁸⁴ Aşkanlı ve Kalederesi mezralarını ziraat eden Reşolu cemaati, daha ziyade Sağman'da meskûn olup 1541 yılında Çemişgezek sancağında 45 hane ve 42 mücerrede, Beçinderesi'ni ziraat eden Şamuslu cemaati de daha ziyade Vasgird'de meskûn olup 9 hane 1 mücerrede sahipti.⁸⁵ Kinak mezrasına adını veren Behzadlu cemaati ile Vankük mezrasını ziraat eden Taksirlü ve Karakaya mezrasını ziraat eden Karaderelü aşireti ise sayıları çok fazla olmayan diğer cemaatlere dendi.

Tablo 5. 1566 Yılı Kayıtlarına Göre Ovacık Köyleri ve Hâne Sayıları

No	Köy	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Torosi	M	14	9
2	Kızık	M	6	6
3	Pardı	M	26	8
4	Kedek	M	9	7
5	Ağdad	M	52	30
6	Kozluca	M	10	3
7	Arizmire	GM	16	8
8	Pulur	M	33	18
9	Çapkari	GM	44	11
10	Ada	M	13	8
Köy: 10			223	108

Tablo 6. 1566 Yılı Kayıtlarına Göre Ovacık Mezraları

No	Mezra Adı	Kimin Tasarrufunda Olduğu
1	Şoşık	Avşar Sipâhi zirâat eder.
2	Merkuş	Karye-i mezbûre ahâlisi zirâat eder. ⁸⁶
3	Kögez	Milli cemaati
4	Ağaçor	Der-uhde-i Mâlikâne ve Mansur.
5	Karacık	Der-uhde-i Mehmed Çelebi bin Süleyman. ⁸⁷
6	Kurukale	Çapkari ahâlisi ziraat eder
Toplam: 6		

⁸⁴ Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 84; Ünal, "Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", s. 310; Yar ve Yalın, "Şeyh Dilo Belincân'ın Şeceresinin Kısa Bir Analizi", s. 29.

⁸⁵ Ünal, "Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", s. 316.

⁸⁶ Arizmire köyünden sonra yazılmış ve *nezd-i karye-i mezbûre* şeklinde tanıtılmıştır. Bkz. TKGM d. 00051, s.47b.

⁸⁷ Ağdad köyü yakınlarında olduğu belirtilmiştir. Bkz. TKGM d. 00051, s. 48b.

1566 yılında Ovacık nahiyesi 10 köy, 6 mezradan meydana gelen bir yerleşimdi. Daha önceki tahrirlerin hepsinde kayıtlara geçen Burnak, Havaşor, Zirenik ve Ahur köyleri 1566 yılına ait defterde yer almamıştı. Kayıtlara geçen 6 mezradan Merkuş, Kögez, Ağaçor, Karacık ve Kurukale, 1541 yılına ait defterlerin ikisinde de yer alırken 1566'da Şoşık mezrası yeni bir mezra olarak karşımıza çıkmaktadır. 1566'da kayıtlara geçen 10 köyün 8'inde 163 hane Müslüman, 2'sinde 60 hane Hristiyan yaşamaktaydı. Nahiye genelinde kayıtlara geçen 108 mücerredin 89'u Müslüman, 19'u Hristiyan'dı. Buna göre 1566'da nahiye genelinde 1.230'u Müslüman, 439'u Hristiyan olmak üzere yaklaşık 1.669 kişi yaşamıştı. Bir başka ifadeyle halkın %74'ü Müslüman, %26'sı Hristiyan'dı. Yerleşimlerin en büyüğü 52 hane ve 30 mücerredin kaydedildiği Ağdad iken en küçüğü 6 hanenin ve 6 mücerredin kaydedildiği Kızık idi. 1541 yılından 1566 yılına kadar geçen 25 yıllık zaman zarfında Ovacık nahiyesinde 4 köy azalmış olmasına rağmen nüfus %6 artmıştı. 16. yüzyıl boyunca meydana gelen bu kısmi artışın nedeni artan doğum oranlarıdır.⁸⁸ Yakın tarihlerde Arapgir kaza merkezinde 5.125,⁸⁹ Pertek nahiye merkezinde 2.520,⁹⁰ Varto nahiyesinde 3.902,⁹¹ Kız-uçan nahiyesinde 1.551, Gürzelik nahiyesinde 2.863 kişi yaşamıştı.⁹²

1566 yılına ait defterde Ovacık köylerinden yalnızca Pardi için *İslâm* kaydı düşünülmüş, diğerleri için herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Köylerden Pardi zemet, Kedek timar, diğerlerinin hepsi hâss-ı cedîd,⁹³ mezralar-

⁸⁸ Aynı yüzyılda Anadolu'nun birçok köyünde, Akdeniz ve Avrupa'da da hızlı nüfus ve kaynak artışı yaşanmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Michael Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University, London 1972; Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1643*, Brill, Leiden-Boston 2016.

⁸⁹ Genç, *Arapgir*, s. 56.

⁹⁰ Celalettin Uzun, *Osmanlı Döneminde Pertek Kasabası*, Kitabevi, İstanbul 2020, s. 34; TKGM. d. 52, s. 93b.

⁹¹ Zülfiye Koçak, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Varto Nahiyesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5/ 13 (Kasım 2018), s. 224.

⁹² Koçak, "Osmanlı Pülümür'ünde Nüfus ve Yerleşme", s. 24-25.

⁹³ Osmanlı devletinde hâs; sultanın, hanedan mensuplarının, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, defterdar gibi yüksek devlet memurlarının yıllık geliri en az 100.000 akçeye varan şahsi mülkleri, arazileri ve dirliklerini ifade eden bir anlam kazanmıştır. Fatih Kanunnamesinde yer alan, "Bana yarar hâs defterdarlarım her kimde bulsalar, gerek vüzerâmda ve gerek gayride, ellerin-

dan Merkuş timar, Kögez hâss-ı cedîd, Ağaçor mîr-î livâ hâssı olarak kaydedilmişti. Pulur köyünde Hüdaverdi Şeyhmuz, Kozluca köyünde Derviş Hasan Kanber, zâviyedâr olarak yazılmış ve hane hesabına dahil edilmişlerdi.

OVACIK'TA TARIMSAL HAYAT

1518, 1541 ve 1566 tarihli tahrir defterleri, Ovacık'ın 16. yüzyıldaki üretim ve iktisadi yapısını ortaya koyacak veriler sunmaktadır. Bunun yanı sıra defterler, nahiyede ekilebilen toprak miktarı ile tasarruf şekilleri, üretilen zirai ürünler, vergi çeşitleri ve sınırlı alanlardaki iktisadi faaliyetler hakkında da ipuçları vermektedir.

Pulur düzlüğü dışında büyük ölçüde dağlık bir bölge olan ve yerleşimlerin çoğunlukla ırmağ, dere ve çayların yardığı vadilerde toplandığı Ovacık nahiyesinde, ekonominin esasını tarımsal faaliyetler oluşturmuştu. Tarımın yanı sıra görece diğer köylerden daha büyük olan yerleşimlerde sınıai faaliyetler kısıtlı olsa da vardı. Bu anlamda Ovacık nahiyesinde iktisadi faaliyetler, tahrir defterlerindeki bilgiler ışığında incelenecektir.

Ovacık nahiyesinin kurulduğu alan coğrafi açıdan oldukça engebeli olduğu için buralarda tarımsal üretim yapılabilecek araziler azdı. Hem 1518 hem 1541 hem de 1566 yılına ait üretim miktarlarına bakıldığında ekilebilir alanların nahiyenin doğusunda bulunan Lartik nahiyesi ile batısında bulunan Siptoros nahiyesine kadar Munzur suyu boyunca yer alan düzlükler olduğu görülür. Ovacık'ın bulunduğu coğrafyanın engebeli olması, her üç yıla ait üretim çeşitliliği ve üretim miktarlarını olumsuz etkilemişti. Mevcut olumsuzluktan kurtulup ekonomiyi canlandırmak isteyen halk, belirli bir süre sonra nahiyedeki kırsal arazilerde kendilerine yeni üretim alanları açmak zorunda kalmıştı. Nitekim 1541 yılı tahririnde daha önceki tahrirlerde yer almayan 25 mezrada üretim yapılması bunun en somut göstergesiydi. Bu mezzarlar arasında Tanızşe, Yeminçirtı, Merkuş, Uludere, Kızılviran, Eğrişınar, Kinak, Karabük, Aşkanlı, Ermin ve Kurukale'de kısmen bi-

---

den alıp yerine benim haslarımdan bî-hâsıl olanları vereler" kaidesinin 16. yüzyılda da uygulandığı ve böylece hâss-ı atık ve hâss-ı cedîd tabirlerinin ortaya çıkmış olduğu ve hâss-ı cedîdlerin gelirinin pek çok yerde hâss-ı atıkların üç katı civarında olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 268-270.

raz fazla, Bükbaş, Kögez, Kicidere, Marho, Derik, Kalederesi, Vankük, Karakaya, Ağaçor ve Bük-i Hacı Hüsamoğlu'nda orta, Müşerref, Berçinderesi ve Beybüki'nde çok az üretim yapılmıştı. Bu mezralarda üretim yapılması ve üretimlerin maddi karşılıklarının hâsıl olarak defterlere kaydedilmesi, nahiye genelinde ekilebilir arazilerin buralarla sınırlı olduğunu kanıtlar. Bu alanların dışındaki yerlerde ekilebilir araziler varsa da maddi karşılıklarının defterlere kaydedilmemesi buraların geniş düzlükler olmadığına, üretimin de ancak halka yetecek kadar yapıldığına işaret etmektedir.

16. yüzyıl boyunca Ovacık nahiyesinde ekilebilir alanların timar sistemine dahil edildiği ve bu alanların onu ziraat edecek halka verilmek üzere belli büyüklükte *çift* veya *çiftlik* olarak adlandırılan parçalara ayrıldığı defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Çiftlik genellikle bir çift öküzün işleyebileceği araziye ifade etmekte ve büyüklüğü arazinin verimliliğine göre değişmekteydi.⁹⁴ Ovacık nahiyesinde 1518, 1541 ve 1566 yıllarında yapılmış tahrirlerde bir çiftlik arazinin kaç dönümden meydana geldiği sancak kanunnamelerinde yer almasa da çift vergisinin 50 akçe alınacağı belirtilmişti.⁹⁵ Tahrir defterlerinde bir çiftlik yer tasarruf eden reaya *çift*, çiftin yarısı kadar yer tasarruf eden *nîm çift* olarak yazılmıştı. Ovacık nahiyesinde 1518, 1541 ve 1566 yıllarına ait kanunnamelerde belirtildiği gibi Hristiyanlardan çift vergisi alınmamış, buna karşılık her birinden 25 akçe *resm-i ispenç* alınmıştı.⁹⁶ Toprağa dayalı olan bu vergi 1541 ve 1566 yıllarında Ovacık nüfusunun artmasına paralel olarak ekilebilir arazilerin parçalanmasından kaynaklı Müslümanlardan *resm-i zemîn* şeklinde alınmaya başlanırken, Hristiyanlar-

⁹⁴ Bir çiftlik arazi verimli yerlerde 60-80, orta verimli yerlerde 80-100 ve kıraç yerlerde 100-150 dönüm arasına karşılık gelmekteydi. Dönüm ise, yürüme adımı ile eni ve uzunluğu kırk adım yer olarak kabul görmüştü. Bu çalışmada genel kabul gören 100 dönümü bir çiftlik olarak kabul ettik. Çift, çiftlik ve dönüm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Bellekten*, XXIII/92 (Ankara 1959), s. 582; Ömer Lütfü Barkan, "Çiftlik", *İA*, III, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir 1997, s. 393; Ö. Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar*, Burhaneddin Mat., İstanbul 1943, s. 131.

⁹⁵ BOA, TT. d. 64, s. 755; TKGM. d. 52, s. 1; TKGM. d. 00051, s. 1.

⁹⁶ "Ve kefere taifesinden resm-i çift ve resm-i bennâk ve resm-i mücerred alınmayıp her harâc-güzâr kâfir başına yirmi beşer akçe ispenç alalar." Bkz. BOA, TT. d. 64, s. 755; TKGM. d. 52, s. 1; TKGM. d. 00051, s. 1.

dan *ispenç* olarak alınmaya devam etmişti.⁹⁷ Herhangi bir çift tasarruf etmeyen veya elinde yarım çiftten az yeri bulunan, belirli bir geliri olan evli, babası ile birlikte veya ayrı bir yerde oturan reayaya bennâk denilmiş ve bunlardan 12 akçe *resm-i bennâk* alınmıştı.⁹⁸ Bekâr erkekler ise mücerred olarak yazılmış, iş edinme yaş ve imkânına sahip olanlardan 6 akça *resm-i mücerred* alınmıştı. Mücerredlerin, bennâklardan farkı evli olmamalarıydı. Bunlar evlenir evlenmez bennâk vergisi vermekle mükellef olurlardı.⁹⁹

1518 yılında Ovacık'ta toplam 157 hanenin sadece 36'sı bir çiftlik araziye sahipti. Köylerden Ağdad'da 7, Pardi'de 6, Huvaçor'da 5, Ahur'da 4, Petros, Burnak, Pulur ve Zirenik'te 3, Kızık'ta 1 tam çift arazi mevcuttu. Yani nahiye genelinde 3.600 dönüm arazi tam çift olarak kullanılmıştı. Köylerden Huvaçor'da 10, Ağdad'da 8, Pulur'da 7, Kozluca'da 5, Burnak ve Zirenik'te 4, Kızık'ta 3, Ahur ve Ada'da 2, Pardi ve Kedük'te 1 yarım çiftlik arazi vardı. Yani aynı yılda 47 hane, 2.350 dönümlük *nim-çift* arazi tasarruf etmişti. Bir diğer ifade ile 1518 yılında Ovacık nahiyesinde ekilebilir arazi toplamı 5.950 dönümden ibaret olup, bunun %61'i çift, %39'u ise *nim-çift* olarak tasarruf edilmişti. Bu tarihte 14 köyünün 9'unda bir çiftlik arazi tasarruf eden reaya, 11 köyde yarım çiftlik arazi tasarruf eden ya da topraksız olan (bennâk) reayadan daha azdı. Bu durum ekilebilir arazinin ve nüfusun azlığından kaynaklanmıştı. 1518'de tam çift olarak yazılan reayadan 1.800, *nim-çift* yazılanlardan 1.175 akçe olmak üzere toplam 2.975 akçe *resm-i çift* alınmıştı. Bunun dışında 9 Müslüman mücerredten 54 akçe *resm-i mücerred*, 49 bennâktan da 588 akçe *resm-i bennâk* alınmıştı.

Ovacık nahiyesinde toprak tasarrufundan alınan vergiler, 1541 yılına gelindiğinde değişmeye başlamıştı. Yüzyılın ortasına doğru nüfus artışına paralel olarak Ovacık nahiyesindeki ekilebilir arazinin küçülüp parçalanması

⁹⁷ "Vilayet-i mezbûrenin ekserisi kûhistân olup yerler tamâm çifte ve nîm çifte mütehammil olmayub ol asıl kurâya resm-i çift ta'yin olunmayub resm-i zemîn yazılmışdır kaç dönüm zemîn zirâ'at iderlese iki dönümüne bir akça resm-i zemîn virüp...Ve kefere taifesinden resm-i çift ve resm-i bennâk ve resm-i mücerred alınmayıp her harâc-güzâr kâfir başına yirmi beşer akçe ispenç alınıp ve müzevvelerinden altışar akça resm-i ırgâdiye alına." Bkz. TKGM. d. 52, s. 1; TKGM. d. 00051, s. 1.

⁹⁸ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (Ankara 1947), s. 491.

⁹⁹ İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", s. 586-589.

oldukça dikkat çekicidir. Ekilebilir arazilerdeki bu küçülme, toprak tasarruf sisteminin değişmesine neden olmuş, çift ve nim-çift arazilerin yerini dönüm esasına göre işletilen topraklar almıştı. Nitekim 1518 yılında tam çift ve nim-çift hesabı üzerinden alınan vergi, 1541 yılında iki dönüme bir akçe olarak alınan *resm-i zemîn*'e dönüşmüştü.¹⁰⁰ Bu yılda nahiye genelinde Hristiyan yerleşimleri olan Arizmirek ve Çaykırı köyleri dışında kalan 12 köyün hepsinden toplam 2.385 akçe *resm-i zemîn* alınmıştı. Ovacık nahiyesinde aynı yılda bir de *resm-i hâne* vergisi kayıtlara geçmişti. Bu vergi aslında bir çift toprak sahibi köylü ailenin ödediği çift resmidir.¹⁰¹ Hristiyan yerleşimleri dışında kalan 12 köyden toplam 1.992 akçe tahsil edilmişti.¹⁰² 1518 yılı çift resmi ile karşılaştırıldığında %33 azalmış görünse de 1541 yılında zemin resminin alındığını da dikkate almak gerekir. Bu verilere göre 1541 yılında 1.192 dönümden *resm-i zemîn*, 40 çiftlik, yani 4.000 dönümden de *resm-i hâne* alınmıştı. Dolayısıyla Ovacık'ta 1541 yılında yaklaşık 5.192 dönüm ekilebilir arazi mevcuttu. Ancak bu arazi nüfusun artışına bağlı olarak daha küçük parçalara ayrılmış ve nüfusun ihtiyacını karşılayacak durumunu kaybetmişti. Arazinin küçük parçalara ayrılması muhtemelen en fazla topraksız köylülerin sayısındaki artışı etkilemişti. Resm-i hâne ve resm-i zemin dışında 1541 yılında 82 Müslüman bekâr erkekten de 492 akçe *resm-i mücerred* alınmıştı.

Ovacık nahiyesinde ekilebilir araziler, 1566 yılı kayıtlarında yine çiftlik esası üzerinden kaydedilmiş ve buna göre vergilendirilmişti. Bu tarihte toplam 223 hanenin sadece 13 hanesi bir çiftlik araziye sahipti. Yani nahiye genelinde 1.300 dönüm arazi tam çift olarak kullanılmıştı. Köylerden Ada'da 5, Pulur'da 3, Torosî'de 2, Pardi, Kozluca ve Kızık'ta 1 çiftlik arazi mevcuttu. Aynı yılda 45 hane, 2.250 dönümlük *nim-çift* arazi tasarruf et-

¹⁰⁰ TKGM. d. 52, s. 1.

¹⁰¹ İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", s. 583.

¹⁰² 213 ve 52 numaralı defterde Kedük köyünde ikinci sırada 36 akçe bennâk resmi alındığı kayıtlıysa da vergi mükellefleri içerisinde bennâk kaydedilen yoktur. Bu durumun kâtibin dikkatsizliğinden kaynaklandığını düşündüğümüzden bennâk resmini, hane resmi olarak kabul ettik. Diğer bütün köylerde resmi hanenin ikinci sırada kaydedilmiş olması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bkz. TKGM. d. 52, s. 47a; TTD. d. 213, s. 89. Ayrıca yapılan hesaplamalarda 52 numaralı defter esas alınmıştır. Zira 213 numaralı defterde Burnak ve Zirenik köyleri kayıtlara geçmemiştir.

mişti. Köylerden Ağdad'da 24, Pardi'de 6, Pulur'da 5, Torosi'de 4, Kede'te 3, Kızık'ta 2 ve Ada'da 1 yarım çiftlik arazi vardı. Yani 1566'da Ovacık nahiyesinde ekilebilir arazi toplamı 3.550 dönümden ibaret olup bunun %37'i çift, %63'ü ise nim-çift olarak tasarruf edilmişti. 1518 yılından 1566 yılına kadar nahiye genelinde ekilebilir arazi miktarının %40 azalmasının nedeni; daha önceki tahrirlerde kayıtlara geçen dört köyün 1566 yılında kayıtlara geçmemesidir. 1566 yılında Ovacık'ın 10 köyünün 6'sında bir çiftlik arazi tasarruf eden reaya, 7 köyde yarım çiftlik arazi tasarruf eden ya da topraksız olan reayadan daha azdı. Bu durum ekilebilir arazinin azlığıyla ilgilidir. 1566 yılında tam çift olarak yazılan reayadan 650, nim-çift yazılan reayadan 1.125 akçe olmak üzere toplam 1.775 akçe *resm-i çift* alınmıştı. Bunun dışında 89 Müslüman bekâr erkekten 534 akçe *resm-i mücerred*, 106 Müslüman evli erkekten de 1.272 akçe *resm-i bennâk* alınmıştı.

Osmanlı devletinde zimmî reayadan, Müslümanların çift resmine mukabil alınan bir çeşit baş vergisi olan *ispenç resmi*,¹⁰³ Ovacık nahiyesinde kayıtlara geçen bir diğer toprak vergisiydi. 1518, 1541 ve 1566 yıllarına ait kanunnamelere uygun şekilde; Ovacık nahiyesinde köylü olsun şehirli olsun haraç-güzâr her Hristiyan neferden 25 akçe ispenç alınmıştı.¹⁰⁴ 1518'de Arizmirek köyünde yaşayan 13 vergi mükellefinden 325, Çaykırı köyünde yaşayan 17 vergi mükellefinden 425 akçe olmak üzere toplam 750 akçe, 1541'de Arizmirek köyünde yaşayan 24 vergi mükellefinden 600, Çaykırı köyünde yaşayan 42 vergi mükellefinden 1.050 akçe olmak üzere toplam 1.650 akçe, 1566 yılında Arizmirek köyünde yaşayan 24 vergi mükellefinden 600, Çaykırı köyünde yaşayan 55 vergi mükellefinden 1.375 akçe olmak üzere toplam 1.975 akçe tahsil edilmişti. Ödenen vergi miktarı aynı olmasına rağmen 1518 yılından 1566 yılına kadar, alınan ispenç miktarının %163 artması nahiyyede yaşayan Hristiyan hane sayısındaki artışa bağlıydı.

Ovacık nahiyesinde 1541 tarihli defterlerde *resm-i ırgadiye*, 1566 tarihli defterde *adet-i ırgadiye* olarak kayıtlara geçen vergi, önceleri köylünün sipahiye yerine getirmekle yükümlü olduğu bedenen hizmeti ifade

¹⁰³ Halil İnalçık, "İspence", *DİA*, c. 23, İstanbul 200, s. 177.

¹⁰⁴ "ve keferet taifesinden resm-i çift ve resm-i bennâk ve resm-i mücerred alınmayup her hârac güzâr kâfir başına yirmi beşer akça ispenç alınuş..." Bkz. BOA, TT. d. 64, s. 755; TKGM. d. 52, s. 1; TKGM. d. 00051, s. 1.

etmektedir. Doğudaki sancaklarda önceleri fiili hizmet şeklinde uygulanmış fakat Osmanlı idaresi zamanında paraya dönüştürülmüştü. Bir diğer ifadeyle köylü ile eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetlerin Osmanlı devrinde paraya çevrilmiş haliydi.¹⁰⁵ Ovacık'ta bu vergi 1541 yılı ve 1566 yılı kanunnamelerine uygun olarak toplanmıştı.¹⁰⁶ 1541 yılında 14 köyde mevcut 205 hanenin hepsinden 1.230, 1566 yılında 10 köydeki 223 hanenin hepsinden 1.338 akçe tahsil edilmişti. İrgadiye vergisi 25 yıllık zaman zarfında nahiyede 4 köy azalmış olmasına rağmen %8 artmıştı.

OVACIK'TA ÜRETİM

Tahrir defterlerinin toprak tasarrufuna dair verdiği bilgilerin yanı sıra üretim, vergiler, ticari ve sınaî faaliyetler hakkında verdiği bilgiler, Ovacık nahiyesinin 16. yüzyıldaki üretim potansiyeli konusunda ipuçları vermektedir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, dönemin şartlarına uygun üretim kaynaklı bir iktisadi politika uygulamış, zirai üretimin her safhasını kontrol etmek için her sancağa özgü kanunnameler düzenlemek suretiyle üreticiyi ve üretimin bütün alanlarını denetlemeyi başarmıştı.

Osmanlı Devleti'nde köylü aile kendisine bazı şartlar dahilinde verilen mîrî arazi üzerinde, yetiştirdikleri tarımsal ürünlerin miktarına göre devlet tarafından belirlenen ölçülerde vergilerini ödemek zorundaydı.¹⁰⁷ Reaya

---

¹⁰⁵ İnalçık, " Raiyyet Rüsümü", s. 579; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK, Ankara 1989, s. 134-135.

¹⁰⁶ "...kim çifti olup defter-i cedîdde üzerine tamam çift kayd olunmuş ola elli akça resm-i çift ve altı akça resm-i ırgâdiye vireler ve nim çift kayd olunan re'âyâ yirmi beş akça resm-i çift ve altı akça resm-i ırgâdiye vireler", bkz. TKGM. d. 52, s. 1; TKGM. d. 00051, s. 1.

¹⁰⁷ Osmanlı'nın uyguladığı sistemde; devlet, mîrî arazinin çıplak mülkiyet olarak nitelendirilen rakabesine, köylü aile bazı şartlar dâhilinde verilen arazi üzerinde tasarruf hakkına sahipti. Mîrî arazide yapılan üretimden vergi toplama hakkı ise sipahiye ya da sâhib-i arza bırakılmıştı. Köylünün tasarruf ettiği mîrî arazi, miras bırakılmaz. Belirli şartlarda bedelli veya bedelsiz intikale konu olabilirdi. Kökleri İran ve Roma İmparatorluğu dönemine uzanan, bir çift öküz ile aile emeğinin esasını oluşturduğu köylü işletmelerine dayanan Osmanlı mîrî-arazi sisteminde; aile emeği ile bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazi, bir üretim birimi, yani bir malî ünite sayılmıştı. Osmanlıda, tarımsal faaliyetler büyük ölçüde bu sistem üzerinden yürümüştü. Bkz. Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren, İstanbul 1996, s. 1-11; Ayrıntılı bilgi için bkz. H. İnalçık, "Çiftliklerin

tarafından ödenen vergiler, şehirlerin ekonomik kapasitesini, ahalisinin üretim ve ticari faaliyetlerini sınırlı da olsa ortaya koymakla birlikte bunların kesin veriler değil, tahmini değerler olduğunu göz önünde bulundurmak gereklidir. Nitekim tahrir esnasında vergiden kaçınmak için nüfus, hayvan ve mahsul saklamanın oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.

1518, 1541 ve 1566 yıllarında düzenlenen tahrir defterleri, 16. yüzyıl boyunca nahiyedeki tarımsal ürünlerin tahıl üretimi dışına çok fazla çıkmadığını, ekonominin temel üretim aracının da bir çift öküz ile çekilen saban olduğunu göstermektedir. 1518 yılında toplam geliri 43.000 akçeyi bulan nahiyede tahıl (buğday-arpa-darı) ekimi başlıca üretim koluydu. Buğday (hınta), arpa (şair) ve darı (dihn) hem insanların hem de hayvanların temel gıda maddelerinin hammaddeleri olduğundan ve hemen bütün iklim koşullarında yetiştirildiklerinden her zaman her koşulda çok rağbet görmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin köylüyü toprağı işlemeye mecbur bırakması ve boş olan arazileri tarıma açması da tahıl üretimini önemli oranda artırmıştı. Bunun temelinde hem tahıl ürünlerinin ciddi oranda mali kaynak sağlaması hem de bu ürünlerin askerinin işesi ve hayvanların beslenmesinde hayati öneme sahip olması vardı.¹⁰⁸

Tahıl ürünleri Kedük ve Ada dışındaki bütün köylerde üretilmişti. 1518 yılında Ovacık nahiyesinde 2.950 kile¹⁰⁹ (37.842 kg) buğday, 1.311 kile (16.817 kg) birlikte yazılan arpa ve darı ve yalnızca Kozluca köyünde 150 kile (1.924 kg) birlikte yazılan arpa ile gallat (ürün-mahsul) vergiye konu olmuş ve toplamda 32.666 akçe gelir getirmişti. Hububat türü ürünler 1518 yılında nahiye gelirlerinin %76'sını oluşturmuştu.

1541 yılında toplam geliri 54.092 akçeyi bulan nahiyede tahıl üretimi 1518 yılına göre %55 artmıştı. Bu tarihte bütün köylerde 2.790 kile (35.790 kg) buğday, sadece Pardi köyünde 100 kile (1.282 kg) arpa ve Pardi dışındaki bütün köylerde 3.900 kile (50.029 kg) darı vergiye konu

---

Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (çev. Z. Altıok, Ed. Ç. Keyder-F. Tabak), Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2009.

¹⁰⁸ İ. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK, 1990, s. 170-2.

¹⁰⁹ Kile 1518 yılında Diyarbakır'da 10 okka yani 12.828 kilograma denk gelmekteydi. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2004, s. 251.

olmuş ve toplamda 33.300 akçe gelir getirmişti. Tahıl üretimi 1541'de nahiye gelirlerinin %62'sini oluşturmuştu.¹¹⁰

1566'da toplam geliri 39.872 akçeyi bulan nahiyede tahıl üretimi 1541 yılına göre %59 azalmıştı. Azalmanın başlıca nedeni 1541'de kayıtlı olan 4 köyle 19 mezranın 1566 yılı kayıtlarında yer almamasıdır. Ayrıca nüfus artışına bağlı olarak ekilebilen arazilerin küçük parçalara bölünmüş olmasını da dikkate almak gerekir. 1566'da kayıtlara geçen bütün köylerde 1.815 kile (23.282 kg) buğday, sadece Pardi ve Kozluca köylerinde 79 kile (1.013 kg) arpa ve Kozluca ile Kedek dışında bütün köylerde 328 kile (4.207 kg) darı vergiye konu olmuş ve toplamda 25.028 akçe gelir getirmişti. Tahıl üretimi 1566'da nahiye gelirlerinin %63'ünü oluşturmuştu.¹¹¹

Ovacık nahiyesinde 1518 ve 1541 yıllarına ait defterlerde tarımsal üretimde buğday, arpa ve darı dışında herhangi bir ürün kayıtlara geçmemişti. Ancak 1566 yılı kayıtlarında özellikle Munzur suyu boyunca vadilerde kurulan köylerde bostancılık faaliyetlerinin yapıldığı *öşr-i bostan* adıyla alınan vergiden anlaşılmaktadır. Tahrir defterindeki veriler hangi köylerde hangi ürünlerin ne kadar yetiştirildiğini tespit etmeye olanak vermese de halkın ihtiyacından fazla bu türden ürünler yetiştirdiğine ve ekonomik bir değer ifade ettiğine işaret etmektedir. 1566 tarihli Çemişgezek kanunnamesinde *öşr-i bostan* nispeti belirtilmemiş ancak umumi olarak ziraatlardan 1/5 oranında alınacağı ifade edilmiştir.¹¹² 1566 yılında *öşr-i bostan*, 4 yerleşimde vergiye konu olmuş ve 90 akçe gelir getirmişti. Sırasıyla en fazla Kozluca, Ada, Pulur ve Kedek'ten tahsil edilmişti. Ancak bu durum nahiyenin diğer köylerinde bostancılık yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Zira Osmanlı Devleti, ailelerin kendi ihtiyaçlarına yönelik ürettikleri ürünlerden vergi almamış, bostan ürünleri pazar boyutuna ulaştığında vergiye konu olmuştu.

¹¹⁰ Nahiye genelinde yalnızca Pulur köyünde *karye-i mezbûre yol üzerinde olmağın hâsılları altında bir kayd olundu* ifadesi düşülmüştür. Bkz. TKGM. d. 52, s. 47a.

¹¹¹ Nahiye genelinde Kedek köyü için *karye-i mezbûre ahâlisi şahin yuvasına varıldığı hinde muâvenet edip bazı zamanda görüp gözetdikleri ecilden öşürleri altında bir kayd olundu*, Çapkarı köyü için ise *karye-i mezbûrenin üzerinde altı ay kar yatıp ve memerr-i nâs olmağın kasmı onda bir kayd olundu* ifadesi düşülmüştür. Bkz. TKGM. d. 51, s. 47a, 47b.

¹¹² “ve zirâ’atlerinden eğer Müslüman ve eğer keferedir hums üzere alalar meğer şol karye ki yol üzerinde olup defterde altında bir veyâhud sekizde bir yazılıp tasrih olunmuş ola anlardan defter mucubince alınup ziyâde alınmaya”, bkz. TKGM. d. 51, s. 1-2.

Dolayısıyla bu tarihte ve önceki tarihlerde nahiye halkı muhtemelen kendi ihtiyaçlarını karşılayacak oranda bostan ürünleri yetiştirmişti.

1566 yılında Ovacık nahiyesinde lif ve yağ üretiminde kullanılan, lifli olması nedeniyle zaman zaman ketenle karıştırılan, yaygın olarak çedene adıyla bilinen ve kenevir ile aynı bitki olan kendir vergiye konu olmuştu.¹¹³ Aynı yıla ait Çemişgezek kanunnamesinde tıpkı *öşr-i bostan* gibi *öşr-i kendir* nispeti de belirtilmemiş ancak umumi olarak ziraatlerden 1/5 oranında alınacağı ifade edilmişti.¹¹⁴ Kendir, 5 yerleşimde vergiye konu olmuş ve 270 akçe gelir getirmişti. Sırasıyla en fazla Çapkarı, Torosi, Pulur, Arizmirrek ve Kızık'ta üretilmişti. Kendir, Pardi köyünde de bostan öşrüyle birlikte *öşr-i bostan ve kendir* şeklinde kaydedilmiş ve 78 akçe gelir getirmişti.

1566 yılında Ovacık nahiyesinde vergiye konu olan kendir, muhtemelen daha önceki yıllarda da yetiştirilmiş ve 1541 yılı kayıtlarına geçen Ağdad boyahanesinin hammaddesini oluşturmuştu. Dokuma sanayisinin yan kolu olan bu boyahanenin yıllık geliri 450 akçeydi. Ancak Ağdad köyünde iplik ve kumaşların boyandığı boyahanenin yıllık gelirinin düşük olması, hem köy ve yakın çevresinde dokumacılık faaliyetlerinin çok canlı olmadığına hem de boyahanenin buralarda yaşayan ahalinin üretim hayatında önemli yer işgal etmediğine işaret etmektedir. Nitekim aynı tarihlerde Ağdad gibi köy statüsünde olan Tanzı boyahanesi 2.400, Taştekk boyahanesi 1.100 ve Kergah boyahanesi 500 akçe gelire sahipti.¹¹⁵

Dokumacılığın yanı sıra bazı köylerde kurulan değirmenler, köy ahalesinin meşgul olduğu diğer bir işkolu olarak kayıtlara geçmişti. Değirmenler ekilebilir arazinin çokluğu ve üretimle doğrudan ilişkili olan ve halkın temel gıda maddelerinden buğday ve arpanın un haline getirildiği ilkel sınaî kuruluşları olarak faaliyet göstermişlerdi. Osmanlı'da su veya yel ile dönen un değirmenlerinden değirmen taşı sayısına veya bir yılda çalıştıkları zaman süresine göre alınan vergiye *resm-i asiyâb* denilmekteydi. 1518 yılında Bur-nak ve Huvaçor köylerinde bulunan değirmenlerin her birinden 50 akçe

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, "Türk Tarım Hayatında Kenevir/Kendir (Cannabis sativa L.) Yetiştiriciliğinin Yeniden Başlaması ve Yaşanan Gelişmeler", *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul Üni., 2019, s. 456-478.

¹¹⁴ "...eğer Müslüman ve eğer keferedir hums üzere alalar...", bkz. TKGM. d. 51, s. 1-2.

¹¹⁵ Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 237-242.

resm-i asiyâb alınmıştı. 1541 yılında nahiyedeki değirmen sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bu tarihte kayıtlara geçen 14 köyün sadece 5'inde değirmen yoktu. Değirmen olan köyler Burnak, Huvaçor, Kızık, Arizmirek, Çaykarı, Kozluca, Zirenik, Pulur ve Kedek'ti. Değirmenlerin hepsi 1'er bâb (değirmende dönen taş) olup, yılın altı ayı hizmet vermiş ve bunun için 30 akçe üzerinden vergilendirilmişlerdi. 1566 yılında ise 1541 yılında işler durumunda olan Kozluca, Kızık ve Arizmirek'teki değirmenlerin artık faaliyette olmadıkları görülmektedir. 1541 yılında Burnak, Zirenik ve Huvaçor'daki değirmenlerin de bu köyler 1566 yılı defterine kaydedilmediklerinden işler durumunda olup olmadıklarını bilemiyoruz. Ancak 1566 yılında Ağdad köyünde bir taşlı yeni bir değirmen inşa edilmiş ve daha önceki tahrirde birer bâb olarak kayıtlara geçen Pulur'daki değirmen 2, Çapkarı'daki değirmen 3 ve Kedek'teki değirmen 2 bâb olarak hizmet vermeye devam etmişti. 1566 yılında aktif olan bütün değirmenler, yılın yarısı çalışmış ve her bâb yıllık 30 akçe üzerinden vergilendirilmişti. Bu tarihte değirmenlerden elde edilen 240 akçe *resm-i asiyâb*, nahiyе gelirlerinin %0,6'sını oluşturmuştu. Değirmen olan köylerden Ağdad, Çapkarı ve Pulur'un nahiyenin en kalabalık köyleri olması değirmen ihtiyacını artırırken, köylerin Munzur suyu kenarında yer alması değirmenlerin kuruluşunu kolaylaştırmıştı. Nüfusça biraz daha kalabalık olan bu köylerdeki birden fazla taş a sahip değirmenler, muhtemelen değirmen olmayan köylerin de ihtiyacını karşılamıştı.

Ovacık nahiyesinde halkın uğraş alanları arasında arıcılık da vardı. Ovacık yöresi günümüzde olduğu gibi geçmişte de iklim, doğa koşulları, arazi yapısı, zengin bitki örtüsü açısından arıcılık için uygun bir yöreydi. Tahrir defterlerine *resm-i küvâre* olarak geçen vergi, reyanın beslediği kovanlardan elde edilen baldan nakdi olarak alınmıştı. 1518 yılına ait Çemişgezek kanunnamesinde "*hâsıl olan baldan öşür üzere alalar*"¹¹⁶ ibaresi geçmişse de bu tarihte Ovacık nahiyesinde bal vergiye konu olmamıştı. 1541 ve 1566 yıllarına ait Çemişgezek kanunnamelerinde baldan nasıl ve ne oranda vergi alınacağına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak 1541 yılında Ovacık nahiyesinde *resm-i küvâre* adıyla 10 köyden 1.050 akçe vergi alınmıştı. Bu tarihte arıcılık en fazla sırasıyla Arizmirek, Pulur, Çaykarı, Kozluca, Ağdad-Ada-Ahur-Zirenik, Huvaçor ve Kedek köylerinde yapılmıştı.

¹¹⁶ BOA, TT. d. 64, s. 755.

mıştı. 16. yüzyılın ortalarında balın okkasının 4 akçe olduğu göz önüne alındığında nahiyede 262,50 okka¹¹⁷ (336 kg) bal vergiye konu olmuştu. 1566 yılında da *resm-i küvâre*, 7 köyde 683 akçe olarak kayıtlara geçmişti. Bal vergisi en fazla sırasıyla Arizmirek-Pulur, Çapkarı, Kozluca, Ağdad-Kızık ve Pardi köylerinden tahsil edilmişti. 1566 yılında nahiyede genelinde 170,75 okka (219 kg) bal vergiye konu olmuştu. Ovacık nahiyesinde 1541'den 1566 yılına kadar bal üretiminde ciddi düşüş yaşamıştı. Bunun nedeni 1541 yılı tahririnde kayıtlara geçen Ada ve Zirenik köylerinin 1566 yılı tahririnde yer almaması ve 1541 yılında bal üretimiyle vergiye konu olan Ahur ve Kedek köylerinde 1566 yılına gelindiğinde artık balın vergiye konu olacak oranda üretilmemesiydi.

Ovacık nahiyesinin dağlık ve yüksek dağlarla çevrili olması ve yaylalarının bitki çeşitliliği, buralarda hayvancılık yapılmasına zemin hazırlamış, bu türden üretimler en az tarımsal faaliyetler kadar halkın geçim kaynaklarını oluşturmuştu. Ancak Ovacık nahiyesindeki hayvancılığın hacmi ve üretim değeri, tahrir defterlerine yansımamıştı. Bunun nedeni 1518'de bütün Çemişgezek vilâyetinin ağnam gelirlerinin tek kalemde miriliva hâssı,¹¹⁸ 1541 ve 1566 yıllarında ise padişah hâssı olarak kaydedilmesidir.¹¹⁹

Ovacık nahiyesinde 16. yüzyılda hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığını tahrir defterlerindeki *deşt-bânî* vergisi de kanıtlamaktadır. Miktarı sabit olmayıp zuhurata bağlı tahsil edilen bu vergi, bir şahsın hayvanlarının başka birinin ekinine zarar vermesi halinde hayvan sahibinin ödediği bir nevi para cezasıydı. 1518 yılında Ovacık nahiyesinde zuhurata bağlı alınan vergiler *bâd-ı hevâ* olarak tek kalemde yazılmıştı. Nitekim *cürm ü cinâyet, gerdek, tapu, tütûn ve duhan, abd-i âbık ve kenîzek, yava, mâl-i gaib- mâl-ı mevkud ve deşt-bânî* bu türden vergilerdi.¹²⁰ 1518'de Ovacık nahiyesinde Kedük ve Ada dışındaki bütün köylerden 1.490 akçe *bâd-ı hevâ* tahsil edilmişti. An-

¹¹⁷ Okka=400 dirhem=1,2822945 kg. Bkz. İncalık, *Klâsik Çağ*, s. 253.

¹¹⁸ BOA, TT. d. 64, s. 757.

¹¹⁹ TKGM. d. 52, s. 1; 1566'da kayıtlara geçen Pulur, Ağdad, Torosi, Ada, Çapkarı, Kızık, Kozluca ve Arizmirek hâss-ı cedîd, Pardi zeamet ve Kedek ise tımar kaydedilmişti. 1566 yılına ait kanunnamede ise hayvanlardan alınan ağnam vergisi için "ve külliyyen âdet-i ağnam mîrî için kaydolurmuştur ki iki koyuna bir akçe alınıp ziyâde alınmaya", bkz. TKGM. d. 51, s. 1-2.

¹²⁰ Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 416-418.

cak bunun hangi vergileri kapsadığını tespit etme şansına sahip değiliz. Aynı tarihte hangi köyde ne kadar alındığı belirtilmeden nahiyede 2.500 akçe de *cerîme* tahsil edilmişti.¹²¹ *Cürm ü cinâyet* vergisinin kısaltılması olan *cerîme*, timar topraklarında yaşayanlardan işledikleri suç karşılıklı alınan bir vergi olup, sövme ile adam öldürme arasında ceza kanunnamelelerinde belirtilen çeşitleri için, bir af durumunda gösterilen miktarda paraya çevrilebilen suçlardı.¹²² 1541 yılında ise Kedek hariç 13 köyde *bâd-ı hevâ* adıyla kaydedilen vergiden 1.555 akçe, yalnızca Kedek köyünde *bâd-ı hevâ ve cürm ü cinâyet* şeklinde kaydedilen vergiden ise 20 akçe gelir sağlanmıştı. Zuhurata bağlı alınan bu vergi sırasıyla en fazla Çaykırı, Ağdad, Huvaçor, Pardi, Zirenik ve Pulur, Ahur, Arizmirek, Burnak, Kozluca, Kızık ve Ada, Torosi ile Kedek köylerinden tahsil edilmişti. 1566 yılında zuhurata bağlı olan vergiler yine *bâd-ı hevâ* başlığında Kedek hariç diğer 9 köyden 691, Kedek köyünde ise *mîs-ı bâd-ı hevâ* olarak 50 akçe alınmıştı. Bu yılda sırasıyla en fazla Pardi, Ağdad, Pulur ve Çapkari, Torosi-Ada-Kozluca-Arizmirek ve Kızık'tan tahsil edilmişti.

Zuhurata bağlı alınan vergilerden olan ve devlete ait araziye tasarruf edenlerin bir defaya mahsus sipahiye ödedikleri *tapu resmi*, 1541 ve 1566 yıllarına ait defterlerde kayıtlara geçmişti. 1541 yılında Burnak ve Pardi dışındaki bütün köylerden toplam 373 akçe alınmış, sırasıyla en fazla Ağdad, Huvaçor, Çaykırı, Pulur, Zirenik, Kızık-Arizmirek ve Kozluca, Torosi, Ada ve Kedek'ten tahsil edilmişti. Bu vergi aynı yılda *deşt-bâni* resmiyle *resm-i tapu ve deşt-bâni* şeklinde birleştirilmiş, Burnak köyünden 20 ve Pardi köyünden 40 akçe alınmıştı. 1566 yılında zuhurata bağlı *tapu resmi* tıpkı 1541 yılında olduğu gibi *deşt-bâni* ile birleştirilmiş, Ağdad ve Çapkari köylerinden 150'şer, Arizmirek köyünden ise 50 akçe tahsil edilmişti.

Ovacık'ta 1566'da zuhurata bağlı tahsil edilen bir diğer vergi *resm-i arûs* idi. Gerdek resmi de denilen bu vergi, serbest timar sahiplerinin ve beylerbeylerin, nikâhlanan kız veya dul kadınların babalarından aldığı vergiydi.¹²³ 1518 tarihli kanunnamede evlenecek kadın bakire ise 60, dul ise 30 akçe

¹²¹ BOA, TT. d. 64, s. 792.

¹²² Yusuf Halaçoğlu, "Cürm ü Cinâyet Resmi", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 138-139; Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s. 416.

¹²³ Çağatay, "Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 506.

alınacağı,¹²⁴ 1566 tarihli kanunnameye ise *bâd-ı hevâ* türü vergilerde kanun-ı Osmanîye uygun hareket edileceği belirtilmişti.¹²⁵ 1566 yılında Ovacık nahiyesinde Ağdad, Çapkırı ve Arizmirek köylerinden 60'şar akçe olmak üzere toplam 180 akçe *resm-i arûs* tahsil edilmişti. Bu vergi aynı tarihte yine zuhurata bağlı *tapu resmi* ve *deşt-bâni* ile *resm-i arûs [ve] tapu ve deşt-bâni* şeklinde birleştirilmiş ve Pulur'dan 112, Pardi'den 106, Torosi, Ada, Kızık, Kozluca ve Kedek'ten 50'şer akçe alınmıştı.

1566'da Ovacık nahiyesine bağlı Kedek köyünden dört kişinin şahincilik işiyle uğraştığını öğrenmek oldukça şaşırtıcıydı. Bilindiği üzere Osmanlıda av için gereksinim duyulan hizmetleri yerine getiren bir zümre vardı. Bunların bir kısmı merkezde maaşlı görevliler olup şikâr ağaları diye anılan çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmamacıbaşı gibi tepe yöneticilerden oluşurdu. Diğer kısım da taşrada bulunur; bunların bazıları tımar tasarruf eder, bazıları da çeşitli vergilerden muaf tutulurlardı. Vergilerden muaf tutulanların bunun karşılığında, belirlenen hizmetleri yerine getirmekle yükümlüydü. Bunlar genel olarak dağlık ve kayalık bölgelerdeki hassa çakır, şahin ve atmaca yuvalarının bakımı ve korunmasını sağlarlardı.¹²⁶ Kedek köyünden Süleyman Evliya, Seyyid Ahmed Resul, Musdafa Musa ve İsa Veli, Karagöl dağında; Karagöl, Munzur Deresi ve Aksu adlı şahin yuvalarını gözetip korudukları için vergilerini 1/6 oranında ödemişlerdi.¹²⁷

SONUÇ

1515 Çaldıran savaşından sonra Osmanlı egemenliğine geçen Ovacık'a dair ilk sosyo-ekonomik bilgiler 1518 yılına aittir. Bölgede 1518 yılında yapılan tahrirde Çemişgezek sancağına bağlı bir nahiyeye statüsünde yazılan Ovacık, 14 köyden meydana gelen bir yerleşim yeri idi. Bu yerleşimlerde

¹²⁴ “ve resm-i arûsiye her arûsiyeden altmış akça alalar ve dul avretten otuz akça alalar kız oğlan kız olandan her ne yerde nikâh olur ise ola atası ne yerde ra'iyet kayd olunmuş ise anda alına ve dul avret her ne yerde nikâh olsa anda alına”, bkz. BOA, TT. d. 64, s. 755.

¹²⁵ “ve sâir cerâim ve bâd-ı hevâ kanun-ı Osmanî üzere yazılmışdır andan tecâvüz itmeye-ler”, bkz. TKGM. d. 51, s. 1-2.

¹²⁶ Ahmet Uzun, Ozan Aras, “Malî Yönleriyle Osmanlı Devletinde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 82 (2016), s. 101-102.

¹²⁷ TKGM. d. 51, s. 48b.

926'sı Müslüman, 186'sı Hristiyan olmak üzere yaklaşık 1.112 kişi yaşamıştı. 1523 yılında ise Ovacık yine Çemişgezek sancağına bağlı, 14 köyden oluşan bir nahiyeydi. Bu yıla ait tahrir defteri icmal düzenlendiğinden nüfusun dini ve etnik yapısını tespit etmek mümkün olamasa da nahiyenin genelinde yaklaşık 1.116 kişinin yaşadığı tespit edilebilmektedir. 1541 yılında yapılan tahrir sonuçlarına göre ise Çemişgezek sancağına bağlı Ovacık nahiyesi 14 köy, 25 mezra ve 1 çiftlik yerleşiminden meydana gelmişti. Bu yerleşimlerde tahminen 1.273 Müslüman, 300 Hristiyan olmak üzere toplam 1.573 kişi yaşamıştı. 1566 tarihli son tahrirde Çemişgezek sancağına bağlılığı devam eden Ovacık nahiyesi 10 köy ve 6 mezradan oluşmuştu. Mezra yerleşimlerinde meskûn kimse kayıtlara geçmemiş, köylerin hepsinde 1.230'u Müslüman, 439'u Hristiyan olmak üzere toplam 1.669 kişi yaşamıştı.

16. yüzyılda farklı zaman aralıklarında yapılan tahrirler sonucunda düzenlenen tahrir defterleri, Ovacık nahiyesinde toprak tasarrufu, üretim, vergiler, ticari ve sanayi faaliyetler hakkında da bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre 1518'de Ovacık nahiyesinde ekilebilir arazi toplamı 5.950 dönümden ibaret olup bunun %61'i çift, %39'u ise nim-çift olarak tasarruf edilmişti. Yani 83 hane işleyecek toprağı sahipken 59 hanenin toprağı yoktu. 1541'e gelindiğinde nüfus artışına paralel olarak ekilebilir çift ve nim-çift araziler küçük parçalara ayrılmış, böylece toprak tasarruf sistemi değişerek çift ve nim-çift arazilerin yerini dönüm esasına göre işletilen topraklar almıştı. Bu değişim en fazla topraksız köylülerin sayısındaki artışı etkilemişti. 1541'de tutulan defter, ekilebilen arazilerin küçük parçalara ayrılmasından dolayı çift ve nim-çift esasına göre düzenlenmemiş, bunun yerine parçalanan araziden dönüm başına alınan vergi ile toprak işleten ailelerden hane başına alınan vergi kaydedilmişti. Alınan vergilere göre nahiyenin genelinde 1541'de ekilebilen arazi miktarı yaklaşık 5.192 dönümdü. 1566 tarihli tahrir defterindeki veriler bu tarihte kayıtlara geçen yerleşimlerde ekilebilir arazi toplamının 3.550 dönüm olduğunu, bunun %37'sinin çift, %63'ününse nim-çift olarak tasarruf edildiğini göstermektedir. Yani 58 hane işleyecek toprağı sahipken 165 hanenin işleyecek toprağı yoktu. Bu da yüzyılın ikinci yarısından sonra Ovacık nahiyesinde ekilebilir arazilerin, küçük parçalara ayrılmasından dolayı artık halkın ihtiyacını karşılamaya yetmediğini göstermektedir.

16. yüzyılda nahiye ekonomisini ayakta tutan en önemli faaliyet hububat üretimi idi. 1518 yılında toplam geliri 43.000 akçeyi bulan nahiyede buğday, arpa, darı ve az miktarda da gallât üretimi yapılmıştı. Bu tarihte nahiye genelinde 37.842 kg buğday, 16.817 kg arpa ve darı ile 1.924 kg arpa ve gallât vergiye konu olmuştu. 1541 yılında toplam geliri 54.092 akçeyi bulan nahiyede tahıl üretimi 1518 yılına göre %55 artmış ve 35.790 kg buğday, 1.282 kg arpa ve 50.029 kg darı vergiye konu olmuştu. 1566 yılında toplam geliri 39.872 akçeyi bulan nahiyede tahıl üretimi 1541 yılına göre %59 azalmış ve 23.282 kg buğday, 1.013 kg arpa ve 4.207 kg darı vergiye konu olmuştu. 1518 yılında tahıl ürünleri nahiye gelirlerinin %76'sını, 1541 yılında %62'sini ve 1566 yılında %63'ünü oluşturmuştu.

1518 ve 1541 yıllarına ait defterlerde buğday, arpa ve darı dışında herhangi bir ürün kayıtlara geçmemişti. Ancak 1566'da özellikle Munzur suyu boyunca vadilerde kurulan Kozluca, Ada, Pulur ve Kedek köylerinde bostancılık yapılmış ve toplam 90 akçe bostan vergisi tahsil edilmişti. Bu türden ürünlerin pazar boyutuna ulaştığında vergilendirildiği bilgisine dayanarak 1566 yılı ve öncesinde nahiyenin diğer köylerinde de halkın kendi ihtiyaçları ölçüsünde meyve-sebze yetiştirdiği söylenebilir. Yine 1566'da lif ve yağ üretiminde kullanılan kendir de Çapkarı, Torosi, Pulur, Arizmirek, Kızık ve Pardi'de vergiye konu olmuş ve 270 akçe gelir getirmişti. Bu köylerde üretilen ve lifleri dokuma sektöründe kullanılan kendir, yıllık geliri 450 akçe olup nahiyenin tek boyahanesi konumuna sahip Ağdad boyahanesinin hammaddesini oluşturmuştu. Dokumacılığın yanı sıra 1518'de Burnak ve Huvaçor'da, 1541'de Burnak, Huvaçor, Kızık, Arizmirek, Çaykarı, Kozluca, Zirenik, Pulur ve Kedek'te, 1566'da Ağdad, Çapkarı, Pulur ve Kedek köylerinde bulunan değirmenler, halkın temel gıda maddelerinden buğday ve arpanın un haline getirildiği ilkel sınaî kuruluşları olarak faaliyettedir.

16. yüzyılda Ovacık ahalisinin meşgul olduğu diğer bir işkolu arıcılıktı. Nahiyenin doğa ve iklim koşulları ile zengin bitki örtüsü, bal üretimini arttırmış ve üretilen baldan resm-i küvvâre adlı bir vergi alınmıştı. Defter kayıtları bize 1518'de nahiyede balın vergiye konu olmadığını, ancak 1541'de nahiye genelinde 262,50 okka, 1566'da ise 170,75 okka bal vergiye konu olduğunu göstermektedir.

Ovacık nahiyesinin kurulduğu coğrafyanın dağlık, yüksek ve sulak vadilerden oluşması bitki çeşitliliğini zenginleştirmiş ve buralarda özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini mümkün kılmıştı. Tahrir defterlerindeki veriler nahiyeye genelinde ne kadar hayvan beslendiğini tespit edecek bilgiler sunmasa da hayvancılıkla ilgili birtakım vergilerin kayıtlara geçmesi 16. yüzyılda Ovacık ve çevresinde halkın geçim kaynaklarından birinin hayvancılık olduğuna işaret etmektedir.

16. yüzyıl tapu tahrir defterleri ve arşiv belgeleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmada Ovacık nahiyesinin yüzyıl boyunca gerek nüfus gerek yerleşim gerekse de halkın meşgul olduğu diğer üretim alanlarında çok büyük değişimler yaşamadığını ortaya koymaktadır. Bu yüzyılda nahiyede tarım ve hayvancılık halkın temel geçim kaynağını oluşturmuş, kentsel faaliyeti çağrıştıracak herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Tapu tahrir defterleri özellikle Ovacık gibi az bilinen, klasik Osmanlı nahiyeleri hakkında bazı tespitlerde bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Böyle düşünüldüğünde Ovacık hakkında yapılan bazı tespitlerin, bundan sonra yapılacak farklı disiplinlerdeki çalışmalara katkı sağlayabileceği ümit edilir.

KAYNAKLAR

A) Arşiv Kaynakları

BOA, TT. d. 64.

BOA, TT. d. 998.

TKGM d. 00051.

TKGM. d. 00052.

TSMA d. 10057.

TSMA d. 9772.

TSMA E. 12321 Numaralı Mühimme Defteri.

TSMA. d. 5246.

B) Kaynak Eserler

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, *Kanunnâme Mecmuası*, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya- Şam-Urfâ-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Cilt, 1. Kitap, YKY, İstanbul 1999.

Haydar Çelebi Ruznâmesi, Ferîdun Bey, *Münşeatü's-Selâtin* in, c. I, İstanbul 1274.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih IV*, (İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı, İstanbul 1979.

İdris-i Bidlîsî, *Selîm Sah-nâme*, (haz. Hicabi Kırılancı), Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

Sükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmed Gül), İsis, İstanbul 1995.

Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, c. I, (çev. Abdullah Yeğîn), Nûbihar, İstanbul 2014.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 39, Defteri Hâkânî Dizisi: IV, *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyar-ı Bekr ve Ârab ve Zül-kâdiriyye Defteri (937-1530) I*, Ankara, 1998.

Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Muhimme Defteri, (Haz. Halil Sahillioğlu), IRCICA, İstanbul 2002.

C) Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmirî (XVI.-XVIII Yüzyıllar)*, TTK, Ankara 2014.

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Belleten*, XIII/51 (1949), s. 497-568.

Alanoğlu, Murat, *Erken Modern Dönem Osmanlı Taşrasında Farklılıkların Yönetimi Palu Hükûmeti 1515-1850*, Sonçağ Akademi, Ankara 2022.

Aydın, Bilgin-Günalan, Rifat, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), s. 27-160.

Aydın, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, TTK, Ankara 1998.

Barkan, Ö. Lütfi, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 15, No: 14, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul 1955, s. 251-329.

Barkan, Ö. Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s. 1-26.

Barkan, Ö. Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.

Barkan, Ömer Lütfi, "Çiftlik", *İA*, III, Milli Eğitim Bas., Eskişehir 1997, s. 392-97.

Barkan, Ömer Lütfi, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri*, I, (Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli), TTK, Ankara 1988.

Chahin, Mack, *The Kingdom of Armenia*, Dorset, New York 1991.

Cook, Michael, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University, London 1972.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5 (Ankara 1947), s. 483-511.

16. Yüzyılda Ovacık: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi

Dehqan, Mustafa-Genç, Vural, “Mırlivā of Malātya: A Correction of Sharaf Khān’s Statement Concerning his Father”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 169/1 (2019), pp. 235-238.

Emecen, Feridun M., “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul 1991, s. 143-146.

Emecen, Feridun M., “*Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine, İstanbul 2011.

Erdoğan, Serkan, “Urartu Egemenliğinin Yukarı Fırat Bölgesi’ndeki Tarihsel Gelişimi”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/5 (Güz 2014), s. 7-36.

Erdoğan, Serkan, *Tunceli- Mazgird/Kaleköy Kalesi*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi SBE Arkeoloji ABD Protohistorya ve Önasya Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Van 2007.

Faroqhi, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, *International Journal of Turkish Studies*, I/I (1979-80), s. 19-53.

Genç, Vural, *Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihi İdris-i Bidlîsî*, TTK, Ankara 2019.

Genç, Vural, *Kim Bu Mülke Kondu Bundan Ezeli Arabgir Yerleşim, Nüfus, Toplumsal Hayat ve Ekonomi (1518-1847)*, Kerem Aydınlar Vakfı, İstanbul 2020.

Gökbilgin, Tayyib, “Nahiye”, *İA*, c. 9, Milli Eğitim Bas., İstanbul 1965, s. 37-39.

Göyünc, Nejat, “Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 23 (İstanbul 1969), s. 23-34.

Göyünc, Nejat, “Hâne Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, 32 (Mart 1979), s. 331-348.

Grousset, Rene, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras, İstanbul 2006.

Günel, Zerrin, “Nöker”, *DİA*, c. 33, İstanbul 2007, s. 216-217.

Halaçoğlu, Yusuf, “Cürm ü Cinâyet Resmî”, *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 138-139.

İlhan, M. Mehdi, “On altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”, *Belleten*, LIV/209 (Nisan 1990), s. 213-232.

İnalçık, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (çev. Zeynep Altıok, Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2009.

İnalçık, Halil, “İspence”, *DİA*, c. 23, İstanbul 200, s. 177.

İnalçık, Halil, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren, İstanbul 1996.

İnalçık, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII/92, Ankara, 1959, s. 575-610.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2004.

Kaya, Selim, “Süleyman Şah II”, *DİA*, c. 38, İstanbul 2010, s. 105-108.

Kılıç, Orhan, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, Cilt: I, TTK, Ankara 2014, s. 167-208.

Kılıç, Orhan, “Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler”, *Yavuz Sultan Selim Dönemi Bursa*, (Ed. N. Alkan Günay), Osmangazi Belediyesi, Bursa 2018, s. 195-222.

Koçak, Zülfiye-Taşkıran, Hasan, “2793 Numaralı Ahlat Kazası Müslim Nüfus Defteri (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836)’nin Tanıtım ve Değerlendirmesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, 7/XVII (Mart 2014), s. 421-442.

Koçak, Zülfiye-Taşkıran, Hasan, “Adilcevaz Kazasının İlk Nüfus Sayımı (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4 (2014), s. 718-737.

Koçak, Zülfiye, “16. Yüzyılda Mazgird: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi”, *Mazgirt*, (Der. Şükrü Aslan-Filiz Çelik), Ütopya, Ankara 2021, s. 51-97.

Koçak, Zülfiye, “Osmanlı Pülümür’ünde (Kız-Uçan) Nüfus ve Yerleşme (1518-1927)”, *Pülümür*, (Der. Şükrü Aslan), Ütopya, Ankara 2016, s. 17-50.

Koçak, Zülfiye, “Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Varto Nahiyesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5/13 (Kasım 2018), s. 219-253.

Koçak, Zülfiye, “XVI. Yüzyılda Sağman Nahiyesi”, *Dersim/Tunceli Tarihi Araştırmaları*, (Ed. Uysal Dıvrak), Kalan, Ankara 2021, s. 81-140.

Koşay, Hamit Zübeyir, *Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-1970/Keban Project Pulur Excavations 1968-1970*, ODTÜ Keban Projesi, Ankara 1976.

Kökten, İ. Kılıç, “Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969”, *Keban Project 1969 Activities*, ODTÜ Keban Projesi, Ankara 1971, s. 13-22.

Köroğlu, Kemalettin, “Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu’daki Tek Odalı Kaya Mezarları’nın Kökeni”, *Arkeoloji ve Sanat*, 127 (2008), s. 21-38.

Köroğlu, Kemalettin, *Urartu Krallığı Dönemi’nde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul 1996.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1978.

Minorsky, V., “Uzun Hasan”, *İA*, c. 13, İstanbul 1986, s. 91-96.

Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK, Ank. 1990.

Orhonlu, Cengiz- Göyünç, Nejat, “Has”, *DİA*, c. 16, İstanbul 1997, s. 268-270.

Öz, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, XII (1991), s. 429-439.

Özaydın, Abdülkerim, “Saltuklular”, *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 54-56.

Özel, Oktay, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1643*, Brill, Leiden-Boston 2016.

Sahillioğlu, Halil, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 416-418.

16. Yüzyılda Ovacık: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi

Sarıkaya, Ali, *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzılânemeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzılânemeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Tarih ABD, (Y. Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2014.

Sümer, Faruk, "Keykubad I", *DİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 358-359.

Sümer, Faruk, "Uzun Hasan", *DİA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 261-264.

Sümer, Faruk, *Karakoyunlular*, I, TTK, Ankara 1967.

Sümer, Faruk, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999.

Şahin, İlhan, "Mezraa", *DİA*, c. 29, Ankara 2004, s. 546-458.

Şahin, İlhan, "Nahiye", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 306-309.

Tansel, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

Tarn, W.W., "Chapter I-Persia, from Xerxes to Alexander", *Cambridge Ancient History VI*, (Ed. B. Bury-S.A. Cook-F.E. Adcock), Cambridge University, 1933, pp. 1-24.

Taşlıgil, Nuran-Şahin, Güven, "Türk Tarım Hayatında Kenevir/Kendir (Cannabis sativa L.) Yetiştiriciliğinin Yeniden Başlaması ve Yaşanan Gelişmeler", *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul Üni., 2019, s. 456-478.

Toksoy, Ahmet, "Akkoyunlular ve Erzincan (Uzun Hasan Devrine Kadar)", *TÜBAR-XXXV* (2014-Bahar), s. 241-262.

Turan, Osman, "Keykubad I", *İA*, c. 6, İstanbul 1977, s. 646-661.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi, İstanbul 1998.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret, İstanbul 1979.

Uzun, Ahmet- Aras, Ozan, "Malî Yönleriyle Osmanlı Devletinde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı", *Liberal Düşünce Dergisi*, 82 (2016), s. 99-112.

Uzun, Celalettin, *Osmanlı Döneminde Pertek Kasabası*, Kitabevi, İst. 2020.

Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI (1991), s. 300-319.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı -1518-1566*, TTK, Ankara 1989.

Varlık, Mustafa Çetin, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 193-195.

Yar, Erkan-Yalgın, Erdoğan, "Şeyh Dilo Belincân'ın الشيخ دلو بلنجان Şeceresinin Kısa Bir Analizi", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4 (2014), s. 7-32.

Yiğit, Turgut, "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İsuva Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (1995), s. 233-251.

Yinanç, M. Halil, "Akkoyunlular", *İA*, c. 1, İstanbul 1977, s. 251-270.

Yinanç, M. Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi, 1944.